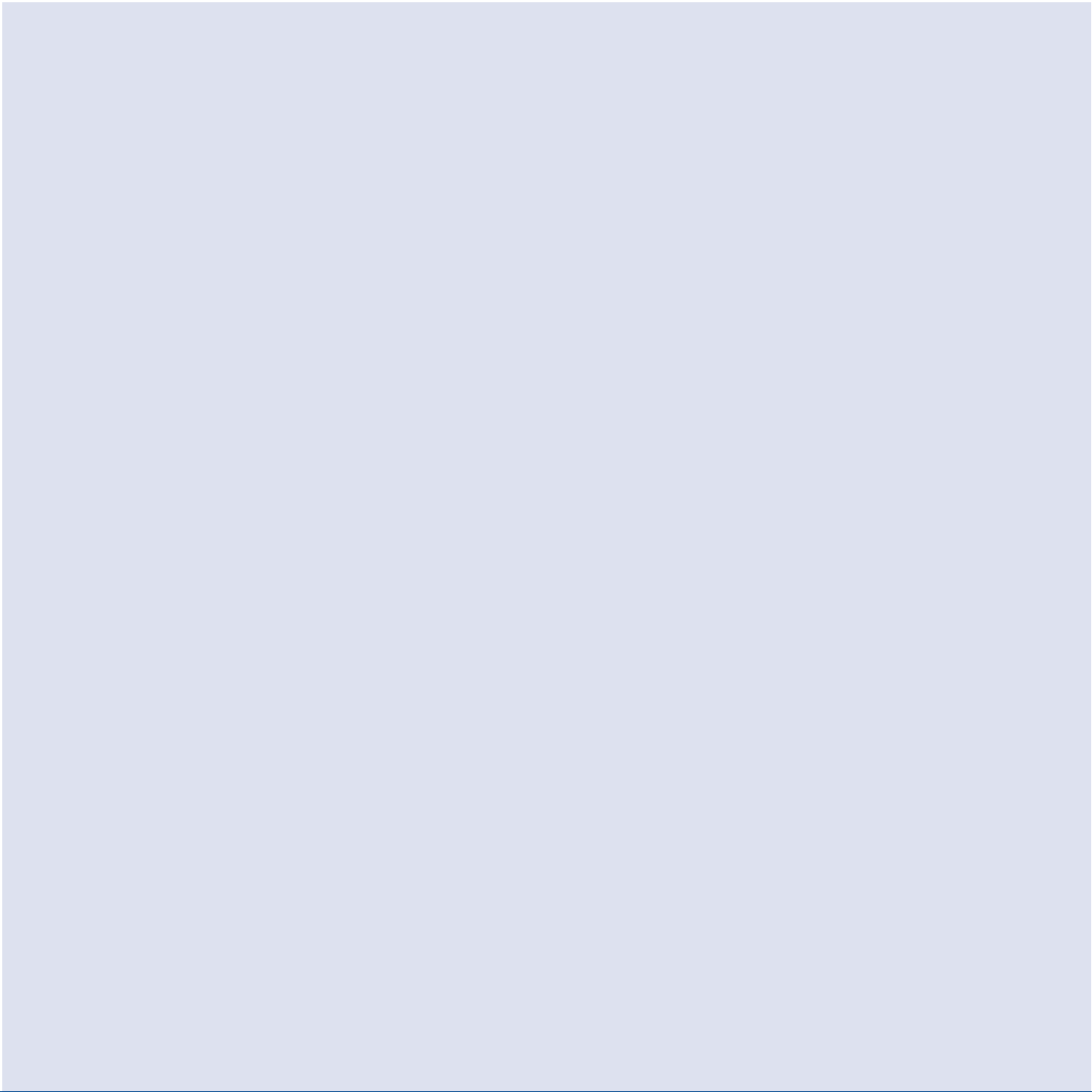


Prof.dr.mr. Afshin Ellian

# Sociale cohesie en islamitisch terrorisme



Universiteit Leiden



# Sociale cohesie en islamitisch terrorisme

Oratie uitgesproken door

Prof.dr.mr. Afshin Ellian

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de  
Sociale cohesie, burgerschap en multiculturaliteit  
aan de Universiteit Leiden  
op 18 april 2006



Universiteit Leiden

*Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,*

In der Politik leben wir immer auf vulkanischem Boden. Wir müssen auf abrupte Konvulsionen und Ausbrüche vorbereitet sein. In allen kritischen Augenblicken des sozialen Lebens des Menschen sind die rationalen Kräfte, die dem Wiedererwachen der alten mythischen Vorstellungen Widerstand leisten, ihrer selbst nicht mehr sicher. In diesen Momenten ist die Zeit für den Mythos wieder gekommen. Denn der Mythos ist nicht wirklich besiegt und onderdrückt worden. Er ist immer da, versteekt im Dunkel und auf seine Stunde und Gelegenheit wartend. Diese Stunde kommt, sobald die anderen bindenden Kräfte im sozialen Leben des Menschen aus dem einen oder anderen Grunde ihre Kraft verliezen und nicht länger imstande sind, die dämonischen mythischen Kräfte zu bekämpfen.  
Ernst Cassirer<sup>1</sup>

### **De verdwenen koepel**

Op woensdag 2 februari 2006 bliezen gewapende mannen de gouden koepel van de Askariya-moskee in de Iraakse stad Samarra op. In de Askariya-moskee rustten in vrede de sjjiitische imam Ali an-Naghi en zijn zoon imam Hassan al-Askari, respectievelijk de 10<sup>e</sup> en 11<sup>e</sup> sjjiitische imam. “De Irakse eeuwige vrede” werd gewelddadig verstoord. De imams rusten nog steeds in hun graf; wat wel door deze aanslag verdwenen is, is de gouden koepel. Niet de imam die dus in de aarde ligt, maar de koepel die een meetkundige begrenzing van het hemelse voorstelde, is weg. De symbolische begrenzing van de hemelse oneindigheid en eeuwigheid gaf een betekenis en zin aan de mannen die op de aarde begraven liggen. Terwijl in Irak dag in, dag uit onschuldige burgers om het leven komen door de rivaliserende religieuze milities, sprak men, ná de verdwijning van de gouden koepel, van een burgeroorlog.

Alsof de laatste hoop op de eenheidscheppende cohesie met dynamiet, stof en goud de lucht was ingegaan. Het immanente, sterfelijke, en toch profetische lichaam in zijn heilige graf was kennelijk niets meer dan een verwijzing naar het transcendente, legitimerende principe van een politieke gemeenschap. De begrensde hemel die de aardse cohesie had voortgebracht, was opengebroken en opgegaan in de oneindige hemel. Deze afwezigheid van een transcendente verwijzing naar de macht die buiten de samenleving ligt, is een noodzakelijk gevolg van de concurrerende theologische interpretaties. Er is ook vooralsnog geen ruimte voor een seculier, transcendent verwijzingskader. De moordpartijen en de verkrachtingen die daarop volgden toonden ons de diabolische werking van het einde van de sociale cohesie die de coherentie tussen recht, macht en politiek behoudt en behoedt.

### **De sociale cohesie en multiculturalisme**

Het begrip sociale cohesie is een modern paradigma dat voornamelijk door de sociale wetenschappers wordt onderzocht. Deze waren de empirische wetenschappers die aanvankelijk het begrip sociale cohesie gebruikten om de sociale en economische vraagstukken vanuit een breder perspectief te kunnen bestuderen. De sociale uitsluiting, armoede, gezondheidszorg<sup>2</sup> en de educatie behoorden tot de deelgebieden van het onderzoek.<sup>3</sup> Wie de databanken raadpleegt, ontdekt hoe deze vraagstukken moeiteloos opgaan in bredere maatschappelijke en juridische begrippen zoals de immigratie. Als een land multicultureler<sup>4</sup> wordt, wordt daar des te meer de vraag naar de sociale cohesie gesteld. Zodoende is het aandeel van de traditionele immigratielanden<sup>5</sup>, zoals de Verenigde Staten, Canada en Australië, in het wetenschappelijke onderzoek naar de sociale cohesie buiten gewoon omvangrijk. Waarom is sociale cohesie

in de multiculturele samenlevingen een problematische kwestie? Het multiculturalisme moeten we niet verwarren met pluriformiteit en culturele verscheidenheid. Politiek in de zin van de publieke ruimte (of polis) veronderstelt reeds, aldus Hannah Arendt, de pluraliteit van de mensen. Het handelen en spreken corresponderen met de menselijke conditie. Pluraliteit is niet hetzelfde als anders-zijn (*alteritas*). Het anders-zijn is wel een belangrijke eigenschap van pluraliteit. De aanwezigheid van de ander maakt het handelen en spreken mogelijk: voordat men kan spreken, moet men aangesproken zijn. Dit is de betekenis van het begrip pluriformiteit die niets te maken heeft met de komst van migranten naar Europa. De pluraliteit is, kortom, de *conditio sine qua non* voor een rechtsorde.<sup>6</sup>

Een multiculturele samenleving is een feitelijke toestand waarin mensen uit verschillende culturen wonen. En omdat deze culturen verschillende normen en beginselen hanteren, ontstaat een conflictueuze situatie. Daarom is Paul Cliteur van mening dat een multiculturele samenleving vraagt om een neutrale staat, immers naar mate de tegenstellingen in de samenleving groter worden, moet volgens Cliteur de staat zich steeds neutraler gaan opstellen.<sup>7</sup> Een rechtsorde is niet een safaripark waar inheemse en niet inheemse toeristen kijkend naar elkaar en naar de dieren in de natuur aan het rondwalen zijn. Om er voor te zorgen dat er een ontspannende atmosfeer tussen de mensen en de dieren én de mensen onderling heerst, zijn in een safaripark regels en normenhandhavers. Desondanks hoeven daar de toeristen niet een duurzaam samenlevingsverband te vormen. Een rechtsorde is dus meer dan een safaripark. Een rechtsorde beschikt over een gedeelde geschiedenis, taal, en een oorsprongsverhaal waaruit een rechtsorde geleidelijk is voortgekomen.

Het recht is uiteraard niet een statisch geheel, maar het is een dynamisch en bewegelijk instituut. De constatering dat recht beweegt en verandert, neemt niet weg dat er van een voorafgaand historisch *rechtsbewustzijn* sprake moet zijn. Daarom spreken we van een rechtscultuur: een cultuur waarin een bepaalde vorm van het recht tot stand komt. Het rechtsbewustzijn is het wordingsproces van *jus constitutum* naar *jus constituendum*.<sup>8</sup> Zijn dan de multiculturele krachten bereid het *jus constitutum* te aanvaarden? Zijn ze, gelet op de dwingende religieuze en culturele normen, in staat het constituerende moment van de rechtsorde te aanvaarden? Zouden de rechtssubjecten, die in de sharia of de erewraak geloven, zich willen onderwerpen aan de rechten van de mens? Frankrijk heeft recentelijk geprobeerd deze vragen te beantwoorden. Daarvoor heeft de Commissie-Stasi in opdracht van president Chirac aanbevelingen gedaan over de opzichtige religieuze of ideologische kleding en tekens op openbare scholen. De commissie komt tot de conclusie: “De *laïcité* omvat meer dan alleen de neutraliteit van de staat. Eerbied, waarborgen, verplichtingen en samenleven zijn de voornaamste pijlers ervan, die een geheel van rechten en plichten vormen voor de staat, de religies en de mensen”.<sup>9</sup> De *laïcité* is er opdat het “gemeenschappelijke leven in een veelsoortige samenleving wordt gewaarborgd”. Uit een innerlijke overtuiging en niet de dwang vindt de onderwerping aan de rechten van de mens plaats, want men moet de rechtscultuur ook aan de volgende generatie doorgeven. De duurzaamheid en de continuïteit vormen de fundamenteen waarop het wordingsproces van een rechtsorde is gebaseerd. Een discontinue rechtsorde verliest haar eenheidscheppende cohesie.

En het begrip volk? Zolang de volkssoevereiniteit de uiteindelijke legitimatiegrond van de rechtsorde en de daaruit voortvloeiende machtsuitoefening is, valt niet te ontsnappen aan de terminologie volk met inbegrip van al zijn duistere connotaties. Recht is, volgens Paul Scholten, regeling van de verhouding van den mensch tot anderen, met wie hij samenleeft, het geldt voor een min of meer bepaalde groep, een gemeenschap.<sup>10</sup> Scholten weet dat het recht geen volk kan construeren, en het is niet de rechtsband “die een groep tot volk samenbindt”.<sup>11</sup> Scholten schrijft: “En toch is het die historische eenheid, een eigen zijn, dat zich afscheidt van anderen en zich daarvan onderscheidt, die we met het woord volk aanduiden. Die eenheid in de veelheid is er in handelen naar binnen en naar buiten én die eenheid zijn de handelenden zich bewust. Zij verenigen zich en sluiten tegelijk anderen uit. Die eenheid berust niet op keuze, maar dringt zich op: zij is onontwijkbaar. Het zijn de lotgevallen van de groep, het historisch gebeuren die haar doen ontstaan”.<sup>12</sup> Deze haarscherpe, rechtsfilosofische benadering is nog steeds zeer actueel. De cohesie is precies die “eenheid in veelheid”. Eenheid in de veelheid is de dragende grond van het rechtsbewustzijn. De cohesie die een volk vormt is niet maakbaar, het is het resultaat van het historisch gebeuren dat ook een insluiting en uitsluiting impliceert. Een onbegrensde rechtsorde is geen rechtsorde. Maar wat is deze eenheid? Waarom is deze eenheid een problematische zaak?

### **Sociale cohesie en de moderniteit**

De premoderne, christelijke wereld kenmerkte zich door een harmonie die minutieus geleidelijk in de loop der geschiedenis was opgebouwd vanuit politiek-theologische begrippen. De coherentie van macht, recht en politiek werd in Europa gedomineerd, zoals uit de omvangrijke studie van

Ernst Kantorowicz blijkt, door verschillende vormen van de christelijke, juridische, politieke cultuur: het geromaniseerde, hellenistische dan wel oorspronkelijke mystieke christendom. Kantorowicz toont in zijn boek *The Kings' Two Bodies*, aan hoe de middeleeuwse wereld over een samenhangende politiek-ecclesiologische theorie beschikte. De *persona ficta* van de vorst vertegenwoordigde een ‘corporation soul’ omdat er ‘the Crown as Corporation’ werd voorgesteld: het sterfelijke lichaam van de koning in harmonie met zijn onsterfelijke lichaam.<sup>13</sup> Er wordt ook een onderscheid gemaakt tussen het sacrale *corpus mysticum* en het profane (seculiere) *sacrum imperium*.<sup>14</sup>

De onsterfelijke van politiek (publieke ruimte) berustte niet op de politieke ruimte zelf en haar wezen, maar op de neoplatoonse goddelijkheid buiten en boven de publieke ruimte. Het lichaam van de vorst en de wijze waarop het politieke in termen van macht werd begrepen, waren onderhevig aan een imaginaire verdubbeling.<sup>15</sup> De verdubbeling van het lichaam van de vorst was tevens de imaginaire<sup>16</sup> incarnatie van de macht; de vorst had als het ware twee lichamen. Een sterfelijke lichaam dat door de troonopvolging symbolisch onsterfelijke wordt. Een sacraal lichaam dat quasi-goddelijk, onsterfelijke en onzichtbaar was. De vorst was een schaduw van God.<sup>17</sup> De Franse filosoof Claude Lefort komt op basis van Kantorowicz analyse tot de conclusie: “Ten tijde<sup>18</sup> van de monarchie werd de macht belichaamd door de persoon van de vorst. Dat wil niet zeggen dat hij beschikte over een grenzeloze macht. Het bewind was niet despotisch. De vorst was een bemiddelaar tussen de mensen en de goden, of, als gevolg van de verwereldlijking en ontkerstening van het politieke handelen, een bemiddelaar tussen de mensen en transcendentie instanties als de soevereine Gerechtigheid en de soevereine Rede. Hij stond boven en onder

de wet en droeg in zijn evenzeer sterflijke als onsterfelijke lichaam het principe van zowel het ontstaan als de ordening van het koninkrijk<sup>19</sup>. Met 'het ontstaan en de ordening van het koninkrijk' doelt Lefort op de legitimatie van de macht die tegelijkertijd de maatschappelijke cohesie mogelijk maakte. De vorst, als een bemiddelend instituut tussen het transcendente en immanente, gaf vorm aan de samenleving. Met de onthoofding van Lodewijk de XVI onthoofde Europa ook het imaginaire koninklijke lichaam. Daarmee werd de moderne democratie geboren: de plaats van de macht werd leeg verklaard.<sup>20</sup>

Wat is de macht? De macht is dan niet iets empirisch of een substantie, de macht is, aldus Lefort, onlosmakelijk verbonden met de wijze waarop ze wordt voorgesteld.<sup>21</sup>

De macht heeft een symbolische status: de macht ligt buiten de samenleving. Het symbolische verwijst naar de zingeving en de betekenisvelden die de onderliggende relatie van concrete handelingen zichtbaar maken. Daarom constateert Donald Loose (met Lefort) dat het de symbolische code is, die tot elke concrete werkelijkheid toegang biedt, en niet de werkelijkheid die de code dicteert.<sup>22</sup> Wanneer een discrepantie ontstaat tussen de concrete handelingen (bijvoorbeeld de strafrechtspleging) en het symbolische buiten (de macht), valt de legitimatiegrond van de rechtsorde weg en tengevolge daarvan valt de symbolische orde uiteen. Dan blijken de symbolen leeg te zijn en geen enkele betekenis te kunnen verlenen aan de concrete orde van het hier en nu. De Weimar-republiek en het apartheidsregime zijn de meest sprekende voorbeelden van het tenietgaan van de symbolische orde. De transitie van de premoderne wereld naar de moderne wereld is een merkwaardig proces. Omdat er geen einde kwam aan de wezenlijke aspecten van de premoderne rechtsorde: de moderne samenlevingen gaven slechts een andere invulling

aan de grondstructuren van het politieke, te weten de relatie tussen het transcendente en immanente bij de legitimatie van de rechtsorde en de macht als een voorstelling van een symbolische orde. De transcendente begrippen kregen een aantal nieuwe namen: Volk (in plaats van God), het algemeen belang, natie, macht. Terecht constateert Carl Schmitt in zijn *Politische Theologie*, dat alle pregnante begrippen van de moderne staatsleer gesecculariseerde theologische begrippen zijn: "Alle prägnanten Begriffe der modernen Staatslehre sind säkularisierte theologische Begriffe. Nicht nur ihrer historischen Entwicklung nach, weil sie aus der Theologie auf die Staatslehre übertragen wurden, indem zum Beispiel der allmächtige Gott zum omnipotenten Gesetzgeber wurde, sondern auch in ihrer systematischen Struktur, deren Erkenntnis notwendig ist für eine soziologische Betrachtung dieser Begriffe".<sup>23</sup>

De lege plaats van de macht hoort in de visie van Lefort daadwerkelijk maar niet werkelijk leeg te blijven. Wordt de plaats van de macht daadwerkelijk bezet door een ideologie of een persoon, dan verkeert de democratie op het punt waarop zij zichzelf kan opheffen. Het totalitarisme is een mutatie op het symbolische niveau van de macht. Verschijnt de plaats van de macht werkelijk leeg, dan dreigt een democratische samenleving in een toestand van anarchie te verkeren. Het symbolische dat vooral door representatie en vertegenwoordiging wordt gekenmerkt, is volgens Donald Loose iets anders dan de vele concrete symbolen zoals een nationale vlag, "het symbolische is het netwerk, het geheel waarbinnen die elementen zin krijgen".<sup>24</sup> Maar dat geheel (netwerk) is in de moderne tijd een problematisch fenomeen dat niet zo maar kan worden voorgesteld. Alle rechtsfilosofieën van de moderne tijd (zoals die van Spinoza, Hobbes en

Rousseau) hebben tot doel gehad in een ontgoddelijkte wereld een antwoord te vinden op de vraag hoe de rechtsorde zichzelf kan legitimeren. Hier bepleit ik geenszins een verlangen naar de Middeleeuwen of een religieuze dan wel ideologische verankering van de transcendentie. Elke vorm van een politieke romantiek, een romantisch verlangen naar een verleden waarin de macht door de aanwezigheid van de absolute waarheid werd gelegitimeerd, zal eindigen in een totalitaire politieke theologie. De moderne tijd is daarom een tragische en gevaarlijke tijd. De moderne democratie heeft geen ultieme grond maar wel vele afgronden. Omdat de democratie, volgens Lefort, een historische maatschappij bij uitstek blijkt te zijn, dat wil zeggen, een maatschappij die in haar vorm het onbepaalde opneemt en bewaart. De democratie is als een maatschappijvorm niet gegrondvest in een dialectische groei naar het einde van de geschiedenis, naar het Volmaakte. Daarom schrijft Lefort in *La question de la démocratie*: “La démocratie se rêve ainsi la société historique par excellence, société qui, dans sa forme, accueille et préserve l’indétermination, en contraste remarquable avec le totalitarisme qui, s’édifiant sous le signe de la création de l’homme nouveau, s’agence en réalité contre cette indétermination, prétend détenir la loi de son organisation et de son développement, et se dessine secrètement dans le monde moderne comme *société sans histoire*”.<sup>25</sup>

Resumerend kom ik tot de conclusie: de cohesie en de eenheid in een (moderne) democratische samenleving is van tijd tot tijd onderhevig aan een crisis. De multiculturele samenleving zal vanwege haar culturele conflictueuze aard tot een verscherping, en eventueel een zorgwekkende verscherping, leiden van de inherente democratische crisis. De rechtsorde veronderstelt een coherente samenleving en de

maatschappelijke cohesie stelt een gelegitimeerde rechtsorde voor. Echter, de moderne tijd wordt gekenmerkt door een onophoudelijke crisis op machtsniveau, op het niveau van de gedeelde normen en waarden.

Het woord ‘sociale’ is in de moderne tijd al een probleem, laat staan de cohesie ervan. Wat betekent het woord sociale?

### Het sociale van de cohesie

De mens is volgens Aristoteles een politiek wezen (zoön politikon). Deze aanduiding van de mens zal later worden omgedoopt in *animal socialis* aldus Hannah Arendt.<sup>26</sup> Dit treffen we al bij Thomas van Aquino aan: homo est naturaliter politicus, id est, socialis (de mens is een politicus [een politiek wezen] dat wil zeggen, een sociaal dier). Het woord sociaal is van Romeinse oorsprong en heeft volgens Arendt geen equivalent in de Griekse taal en denken over politiek. Desalniettemin werd het Latijnse woord *societas* in een duidelijk, maar wel beperkte politieke betekenis gebruikt waarbij de groepsvorming en de daaruit voortvloeiende verbintenissen werden aangeduid. Het heeft dus enigszins een politieke oorsprong. Pas later, toen het begrip *societas generis humani* (maatschappij der mensheid) tot ontwikkeling was gekomen, ging men de term ‘maatschappelijk’ in de zin van een fundamentele conditie voor het menselijke bestaan gebruiken. Terecht wijst Arendt erop dat Plato en Aristoteles zich wel degelijk bewust waren van het feit dat de mens niet buiten een gemeenschap van mensen kan leven. Maar het sociale maakte de mens niet menselijker omdat de mens deze eigenschap gemeen heeft met dieren. *Lexis* (spreken) en *praxis* (handelen) geven aan *bios politikos* een bijzondere gedaante. Het is geen toeval dat één van de belangrijkste rechtsfilosofische boeken uit de moderne tijd heet: ‘Het sociaal contract’. Het woord sociale heeft, mijns inziens, een antipolitieke (daardoor



ook prepolitieke en dus ook dierlijke) en in zekere zin economische betekenis. Omdat de maatschappij (society) de samenlevingsvorm is, waarin volgens Arendt de wederkerige afhankelijkheid (in de economische zin zoals het een wezenlijk aspect van het leven in *oikos* was) ter wille van het leven en van niets anders publieke betekenis heeft gekregen.<sup>27</sup> Hierin verschijnt een ander probleem van de cohesie in de moderne tijd: wanneer op grond van wederkerige economische afhankelijkheid een samenleving als zinvol wordt ervaren, en zodra die wederkerige afhankelijkheid niet langer voldoet aan de individuele wensen, is er geen andere grond om aan de samenleving een zinvolle betekenis toe te kennen. Daarentegen was polis, politiek of publieke ruimte in de eerste plaats de ruimte voor vrijheid en een gemeenschappelijke begrenzing.

Politiek moet de mensen samenbrengen en scheiden van elkaar (in groepen, families en individuen). En wat volgens Arendt de massamaatschappij moeilijk te verdragen maakt, is het feit dat de wereld tussen de burgers niet bij machte is hen samen te brengen en te scheiden van elkaar. Het lijkt op een spiritistische séance waarbij een aantal mensen die om een tafel zijn verenigd, op een bizarre wijze worden verrast door de verdwijning van die tafel. Wat hen scheidt en samenbrengt, is dan in dit Arendtiaanse voorbeeld weg.<sup>28</sup> Daardoor zijn twee tegenover elkaar gezeten personen niet langer van elkaar gescheiden, en evenmin verbonden met elkaar. De maatschappelijke cohesie lijkt op die fictieve tafel die begrenst en doordat die kan begrenzen, de mensen samenbrengt. Hoe homogener de mensen zijn, des te makkelijker een gemeenschappelijke tafel te construeren en omgekeerd; hoe heterogener de mensen zijn, des te moeilijker een gemeenschappelijke tafel te construeren. Waarom is dat moeilijk in een multiculturele samenleving? Omdat

iedere cultuur haar eigen tafel meeneemt<sup>29</sup>, en daardoor een gemeenschappelijke tafel ontbreekt. Kan de economie de tafel zijn waarnaar we zoeken?

De sociale cohesie heeft onmiskenbaar economische componenten. Collega Koen Caminada heeft recentelijk in zijn oratie de relatie tussen sociale cohesie en sociaal-economische verhoudingen onder de loep genomen. Daarbij komen veelvoudig de begrippen zoals de sociale uitsluiting voor, in navolging van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid spreekt hij van de totstandkoming van de sociale cohesie binnen drie verdelingsdimensies: arbeid, inkomen en scholing.<sup>30</sup> Zijn deze drie dimensies bepalend voor de cohesie van een rechtsorde? Wat houdt de rechtsorde bijeen? Inkomen, scholing, en banen? Mensen kunnen arm zijn maar toch een natuurlijke binding hebben met de rechtsorde. Deze binding is niet een empirische maar een normatieve aangelegenheid. In de 19<sup>e</sup> eeuw leden vele mensen onder bizarre vormen van armoede, desondanks vormden ze tezamen met anderen (dus ook de rijke mensen) een volk en oefenden hun macht uit via de volkssoevereiniteit. Dus ontbrak het niet aan de cohesie en de daaruit voortvloeiende eenheid binnen de rechtsorde. De empirische, economische aspecten van de samenleving kunnen echter op een crisismoment zeer bedreigend zijn voor de sociale cohesie van de rechtsorde.<sup>31</sup> Welbeschouwd is de cohesie van de rechtsorde het resultaat van twee factoren: 1) de rechtsorde stelt de maatschappelijke cohesie als een gegeven voor, doordat de cohesie door het volk is gevormd, én de rechtsorde tegelijkertijd het volk bijeenhoudt. 2) Het feitelijke bestaan van een cultuur met haar specifieke geschiedenis. De sociale cohesie verkeert in een crisis omdat de multiculturele samenleving op beide terreinen onmachtig is gebleken om een overtuigende respons

te kunnen geven: 1) de rechtsorde is vooralsnog niet in staat, de nieuwkomers normatief binnen de rechtsorde op te nemen. Vandaar opereren de politiek en ambtenarij nog steeds met ongrondwettelijke begrippen zoals allochtoon en autochtoon. 2) De nieuwkomers schijnen vooralsnog niet in staat te zijn zich ondubbelzinnig als een onontkoombaar onderdeel van de gegevenheid die we Nederland noemen, te manifesteren. Men wil niet alleen in “de heilige grond” van het land van herkomst begraven worden, maar men presenteert zich en wordt ook aangesproken in sommige (niet onbelangrijke) opzichten in de eerste plaats bijvoorbeeld als een Marokkaan of een moslim. In het gunstigste geval associeert men de nieuwkomers met dat rare begrip allochtoon. De multiculturele samenleving ziet er nog steeds erg somber uit. Meer banen en inkomen zullen geen adequate respons zijn op de genoemde factoren die onmisbaar zijn voor de sociale cohesie. Wanneer de cohesie van de rechtsorde wordt bedreigd, is de duurzaamheid van onze rechtscultuur in het geding. De vraag is nu of de sociale cohesie ook een Europees probleem is?

Na het einde van de koude oorlog luidde de centrale vraag hoe en wanneer de Europese Unie zich zou moeten uitbreiden naar de voormalige Oost-Europese communistische invloedssfeer. Het duurde niet lang voordat op het Europese niveau drie probleemgebieden werden gesignaleerd: 1) de rechtsstatelijke en sociaal-economische vraagstukken in de voormalige Oost-Europese landen; 2) de interne migratie, vanuit de voormalige Oost-Europese gebieden naar het Westen; 3) de externe migratie vanuit de buitengrenzen van de EU. In 1994 lanceerde de Raad van Europa ‘The Human Dignity and Social Exclusion Project’, dat in 1998 werd voltooid. Het onderzoek was geconcentreerd rond de sociaal-economische thema’s zoals werkgelegenheid, onderwijs en gezondheidszorg. Ten gevolge hiervan is het Directoraat voor Sociale cohesie

gevormd. Dit onderdeel van de Raad van Europa houdt zich niet alleen bezig met sociaal-economische vraagstukken maar ook met etnische en culturele diversiteit.<sup>32</sup> Op 12 mei 2000 presenteerde ‘the European Committee for Social Cohesion (CDCS)’ zijn strategie voor de sociale cohesie.<sup>33</sup> Naast de sociaal-economische pijlers nemen in het document ook andere begrippen zoals de menselijke waardigheid en de rechten van de mens een belangrijke plaats in. Er wordt ook geconstateerd dat er een behoefte is aan een strategie voor de sociale cohesie. Men onderkent tevens de risico’s en dreigingen die er aanwezig zijn. Het gaat hier om de sociale grondrechten. In het rapport getiteld ‘European Population Conference 2005, Demographic Challenges for Social cohesion’, wordt de sociale cohesie als volgt gedefinieerd: “As understood by the Council of Europe, social cohesion is the capacity of a society to ensure the welfare of all its members, minimising disparities and avoiding polarisation. A cohesive society is a mutually supportive community of free individuals pursuing these common goals by democratic means”.<sup>34</sup> Men probeert hier de vraag naar de cohesie te neutraliseren ten einde die te depolitiseren. We zien hier tevens een ontwikkelingsproces van een gesloten sociale zekerheidsbegrip naar een ruimer domein, namelijk de democratie. Het is toch jammer dat dit soort belangwekkende onderzoeken vaak de nodige diepte (het grondslagonderzoek) missen. Men stelt bijvoorbeeld nergens de vraag welke eventuele negatieve gevolgen de doctrine van de Europese verzorgingsstaat heeft voor de immigratie naar Europa en de multiculturele samenleving. Afgezien van de (hierboven) gepresenteerde grondslaganalyse van het begrip sociale cohesie rijst nu de vraag welke elementen de sociale cohesie dreigen te destabiliseren. In ieder geval niet de Poolse loodgieter. Uit deze Europese interesse voor de sociale cohesie mogen we concluderen dat we hier

in Leiden met ons onderzoeksprogramma ‘Sociale cohesie en de rol van het recht’, waaraan verschillende disciplines participeren, op de juiste weg zijn. Het is kennelijk het vraagstuk van onze tijd. In dit korte bestek kan ik natuurlijk niet meer dan één dreiging aan het adres van de sociale cohesie benoemen. Wat is de allergenste dreiging? Dat is het terrorisme. Ik zal daarom in de volgende alinea’s aantonen dat het internationale islamitische terrorisme nu de grootste dreiging vormt voor de sociale cohesie.

#### **Euphoria and Harmony: terreur en fantasiewereld<sup>35</sup>**

De val van de Muur (1989) luidde een nieuw tijdperk in de wereldgeschiedenis in. De bipolaire wereld eindigde in de overwinning van de westerse politieke en juridische instituties. De Hegeliaanse filosofie van de geschiedenis werd voor sommigen weer aantrekkelijk. Hegel is een onvermijdbare geest. Niemand had kunnen bedenken dat Hegel opnieuw, dit maal niet door de Marxisten, maar door de liberale optimisten, zou worden geactualiseerd. Karl Popper en alle andere anti-Hegelianen waren ineens vergeten: het Sovjetrijk was opgeheven, de westerse liberale rechtscultuur had gewonnen. De dialectiek der geschiedenis eindigt dus in de geweldloze overwinning van het westerse rijk. En dit alles wordt geclaimd door Francis Fukuyama in *The end of history and last man*. Dat was 1992. Hij was zelfs van mening dat de mensheid in haar totaliteit de doelgerichtheid van de geschiedenis niet kan omkeren door de wetenschappelijke methode af te wijzen of te verliezen.<sup>36</sup> Er waren geen barbaren meer voor de poorten van de Westerse wereld. Om deze euforie van doelmatigheid van de geschiedenis en het rijk der vrijheid kracht bij te zetten, citeert hij Alexander Kojèv, de invloedrijke en trouwe interpretator van Hegel. Kojèv schreef in 1947: “L’Histoire proprement dite, où les hommes (les ‘classes’) luttent entre eux

pour la reconnaissance et luttent contre la Nature par le travail, s’appelle chez Marx “Royaume de la nécessité” (Reich der Notwendigkeit); *au-delà* (jenseits) est situé le “Royaume de la liberté” (Reich der Freiheit), où les hommes (se reconnaissant mutuellement sans réserves), ne luttent plus et travaillent le moins possible (la Nature étant définitivement domptée, c’est-à-dire harmonisée avec l’Homme)”.<sup>37</sup> Aan gene zijde van het rijk der noodwendigheid bevindt zich dus het rijk der vrijheid. Wat is die vrijheid? Een utopie: een toestand waarin de mensen (die elkaar wederzijds en zonder reserves) erkennen niet meer strijden en zo min mogelijk werken.

Fukuyama’s euforie was niet een unicum. Een paar jaar eerder dan Fukuyama melde zich een andere overwinnaar van de koude oorlog aan. In januari 1989 verscheen de brief van imam Khomeini, de Iraanse leider, aan Michail Gorbatsjov. Daarin schreef Khomeini dat: “Nu is het voor iedereen duidelijk geworden dat we voortaan het communisme in de musea van de politieke geschiedenis moeten gaan zoeken”. Khomeini waarschuwde Gorbatsjov om in een postcommunistische periode niet te gaan kiezen voor het kapitalisme en de westerse cultuur. Vervolgens onthulde Khomeini een gedachte die buitengewoon belangrijk bleek te zijn voor de toekomstige ontwikkelingen in de voormalige Sovjet Unie en de rest van de wereld, Khomeini schreef: “Wanneer wij, de aanhangers van de zuivere islam, uit de minaretten van de moskeeën in uw republieken, ná zeventig jaar, Allaho Akbar en de getuigenis over het profeetschap van Mohammed, Allahs laatste profeet (Allahs vrede zij met hem), horen, willen we uit enthousiasme gaan huilen. Daarom wil ik u waarschuwen dat u nu moet gaan denken over die twee werelden, die van het materialisme en die van de spiritualiteit, de geestelijkheid. (...) Ik wil dat u over de islam gaat onderzoeken en erover gaat nadenken, en niet omdat de islam of moslims u nodig zouden hebben,

maar vanwege de superioriteit en de universaliteit van deze waarden. (...) Ja, er is een concept dat de religie als een instrument ziet om daarmee het materiële en niet-materiële kapitaal van de islamitische en niet-islamitische volkeren aan de supermachten te vergeven. En dit soort mensen schreeuwen dat er een onderscheid bestaat tussen godsdienst en politiek, en dat de religie een soort opium is voor de samenleving. Maar dit zijn geen echte religies, het zijn religies die wij de Amerikaanse religie noemen”.<sup>38</sup> Hij werpt hier zowel het Westen (de scheiding van kerk en staat) als de Sovjet Unie (de religie als opium voor de samenleving). De politieke islam, na vele schermutselingen in het Midden-Oosten, diende zich nu als een speler op het wereldniveau aan.

12

Samuel Huntington, hoogleraar verbonden aan de Harvard University en de voorzitter van ‘the Harvard Academy for International and Area Studies’, werd wereldberoemd door zijn boek *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Daarin analyseerde hij de politieke en juridische betrekkingen in een postcommunistische, niet-bipolaire wereld. In zijn genadeloze kritiek op Fukuyama’s these dat er voortaan geen wereldwijde conflicten zich zullen voordoen, citeert Huntington, enigszins sarcastisch een Amerikaanse professor: “Halleluja! We study war no more because war is no more”. De Balkan stond al in brand en later zal het eerste geval van genocide zich op Europese bodem voordoen. Om even te zwijgen van Rwanda, het voortdurende militaire conflict rond Irak, de jihad in Israëliësch- Palestijnse gebieden, de oorlog in Tsjetsjenië en Kasjmir en ten slotte Al Qaeda-Taliban schrikbewind in Afghanistan. Huntington kwam in 1996 tot een onthutsende conclusie: “The moment of euphoria at the end of the Cold War generated an illusion of harmony, which was soon revealed to be exactly that”.<sup>39</sup> De nieuwe en

oude conflicten zullen zich onvermijdelijk concentreren rond begrippen zoals de groepsidentiteit, de religieuze identiteit of culturele identiteit en de regionale machtsuitbreiding.

Wat Fukuyama niet zag, was het feit dat een meerderheid van de aardbewoners geen toegang heeft tot de democratie, rijkdom en de rechten van de mens. Dit deel van onze wereld kan daarom ook gemakkelijk worden gemanipuleerd. De geschiedenis was dus niet tot een einde gekomen. We staan en stonden midden in de geschiedenis die nog altijd even onvoorspelbaar is en het kan nog alle kanten opgaan: vooruit, achteruit, oorlog of vrede. Op 11 september 2001 werden de dreigementen van imam Khomeini aan het adres van het Westen verwezenlijkt. Het terreurnetwerk Al Qaeda was formeel vanaf 1989 (het einde van de koude oorlog) actief. De moedjahedenstrijders in Afghanistan ervoeren het einde van het Sovjetimperium als de islamitische overwinning. Onder leiding van Osama bin Laden pleegde Al Qaeda aanslagen op het World Trade Center (New York) in 1993, de Amerikaanse ambassades in Oost-Afrika in 1998, en de aanslag op de USS Cole (de Amerikaanse Marine) in Jemen (2000). Al Qaeda is de synthese geworden van vele islamitische terreurorganisaties in het Midden-Oosten.<sup>40</sup>

In het rapport van *The 9/11 Commission* staat een goed gedocumenteerde reconstructie van het ontstaan en de ontwikkeling van Al Qaeda. Deze organisatie had langer dan één decennium trainingskampen in Afghanistan met connecties in Soedan en Somalië. De meeste Al Qaeda-aanhangers worden ook aangeduid als takfiri.<sup>41</sup> Dit is een vorm van de islamitische geloofsovertuiging die moslims en niet-moslims tot kafir kan verklaren. Het geweld tegen tot ongelovig verklaarde personen is dan rechtmatig en zelfs een verplichting. Zo kwam ook in Nederland de Haagse rechtbank

in zijn vonnis over de zogeheten Hofstadgroep tot deze constatering: “Er bestaat geen twijfel over dat de leden van de groep die bovengenoemde bewezenverklarde feiten hebben gepleegd, hebben gehandeld vanuit hun radicaal extremistische geloofsovertuiging. (...) Het tegengestelde van tahweed is sjirk (afgodendienst, polytheïsme). Een persoon die sjirk pleegt (dat wil dus zeggen iemand die wel gehoorzaam is aan menselijke wetten en gezagdragers die niet overeenkomstig de sharia handelen) is geen ware moslim, ook al noemt hij zich zelf wel moslim, en dus een ongelovige (kafir). Takfir is het tot ongelovige verklaren”.<sup>42</sup>

#### **Het islamitische terrorisme: totalitäre Gottesherrschaft**

Sinds 11 september zien we welke gevolgen de wereldwijde terreurdreiging heeft op een democratische rechtsorde. Voordat ik deze dreiging ga analyseren, moeten we ons de vraag stellen wat is eigenlijk het terrorisme? Wat is het rechtskarakter van het terrorisme?

Vaak worden de verschillende vormen en niveaus van het terrorisme - zonder in achtneming van de karakteristieke onderscheidingen ervan - met elkaar vergeleken. Hierdoor ontstaan de misvattingen die een grondslaganalyse van het verschijnsel terrorisme bemoeilijken. Zo vergelijkt men de individuele, anarchistische aanslagen in de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw met de huidige vormen van het massatermisme. Natuurlijk vertonen alle vormen van het terrorisme tegenwoordig overeenkomsten met elkaar: alle terroristen willen met behulp van terreur angst aanjagen teneinde reeds afgebakende ideologische, religieuze doelen te kunnen realiseren. Deze brede overeenkomst tussen diverse terroristen is zo algemeen en vaag van aard dat het ons geenszins inzicht kan verschaffen in het grondkarakter van het terrorisme in de moderne tijd. Conceptueel mag en moet een onderscheid worden gemaakt

tussen het particuliere terrorisme en het terrorisme dat door de staat wordt aangemoedigd en gefaciliteerd. Dit laatste noemen wij het staattermisme dat al dan niet rechtstreeks door de organisatie van een staat wordt gepleegd. Daarbij moeten we niet uit het oog verliezen dat er twee vormen van het staattermisme bestaan:

(1) De tirannieke regimes die omwille van zelfbehoud ernstige vormen van terreur kunnen uitoefenen op de politieke tegenstanders. Regimes als deze zijn vaak niet gebaseerd op een nauwkeurig afgebakende ideologie en ze komen tot stand door de grove schending van de geldende constitutie. Ze komen vaak aan de macht via een staatsgreep. Het fenomeen revolutie-export kennen ze ook niet. Een militair regime (junta) heeft kortom geen zendingsdrang, maar wel overlevingsdrang.<sup>43</sup> Omdat een junta een gewelddadige schending van de constitutionele orde is, voeren de oppositionele krachten daartegen een strijd om het herstel van de legitieme grondwettelijke macht. Augusto Pinochet is misschien het meest sprekende voorbeeld van een tirannieke regime. Chili na de val van Pinochet<sup>44</sup> kon gewoon met dezelfde wetboeken, uitzonderingen daargelaten, functioneren. Men hoefde er bijvoorbeeld geen nieuw Burgerlijk Wetboek te schrijven. Alleen moesten de mensenrechtenschenders met hun specifieke wetten worden verwijderd van het staatsbestel. Helaas is deze vorm van tirannie even oud als de mens zelf. De Romeinen, Grieken en andere volkeren kenden ook de tirannieke heersers. Kortom: men moet zich verlossen van de tiran, terwijl het rechtssysteem in het algemeen in stand kan blijven.

(2) De totalitaire tirannie<sup>45</sup> vertegenwoordigt een nieuw type politiek regime in de geschiedenis van de mensheid, dat diep verbonden is met de moderne tijd. Nazi-Duitsland, de Sovjet-Unie, Cambodja van Pol Pot, Iran van ayatollahs en het Zuid-

Afrikaanse Apartheidsregime zijn enkele voorbeelden van wat men in de rechtswetenschap en de politieke filosofie het totalitaire regime noemt. De opheffing van dergelijke regimes (in tegenstelling tot een gewone tirannie) gaat gepaard met de heroprichting van de politieke en juridische orde: een nieuwe Grondwet, maar ook vaak een nieuw Burgerlijk Wetboek, of althans een sterk gewijzigd Burgerlijk Wetboek. Het lijkt zelfs alsof het land opnieuw gestalte moet krijgen. De totalitaire terreur richt zich niet alleen tot de politieke tegenstanders, maar ook tot de gewone burgers die zich ineens tot een ander soort mens moeten transformeren. En uiteraard heeft een totalitair regime de ambitie om de wereld te veranderen naar zijn eigen nauwkeurig afgebakende ideologie. De totalitaire zendingsdrang vormt tenslotte een rechtstreeks gevaar voor andere, niet-totalitaire landen. Hier hebben we te maken met een misdadig regime dat in het geheel moet worden opgeheven.

Het huidige islamitische terrorisme heeft een totalitair karakter. Immers dit type terrorisme beoogt een vorm van het staatsterrorisme tot stand te brengen, dat zowel op het ideologische niveau als op het gebied van de internationale betrekkingen een totale staat voorstelt. De totale staat is per definitie een totalitaire staat die voor alle aspecten van het menselijke bestaan een definitief antwoord heeft. Ze weten waar de geschiedenis eindigt en wat het goede is voor alle mensen op aarde. De jihad in de vorm van gewapende strijd is de manier waarmee wordt getracht een totale staat te vestigen. De heerschappij van een islamitisch totalitaire staat zou alle wetten en regelingen die de intermenselijke relaties regelen veranderen. Deze vorm van terrorisme is dan ook het massaterrorisme: het doden van een zo groot mogelijk aantal mensen. Een jihadist wil niet zo maar een regeringsleider ten

val brengen, maar hij wil uiteindelijk een nieuwe politieke orde en samenleving tot stand brengen. Zo vatte Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh, in zijn tekst 'To catch a wolf' (april 2004), zijn jihadistische intentie als volgt samen: "Er zal met de Genade van Allah inderdaad een generatie opstaan die de dood als schild rond onze *ummah* met haar eigen bloed en zielen zal optrekken. Het is slechts een kwestie van tijd voordat de ridders van Allah het Haagse Binnenhof naar binnen marcheren en in het middenplein de vlag van Tawheed zullen ophijzen. Ze zullen (insha'Allah) het parlement omdopen tot Sharia rechtbank en de voorzitterskamer zal het Islamitische vonnis bekrachtigen, haar gong zal de Islamitische wet net als de rimpels van een vallende druppel in een meer zich over de rest van Nederland verspreiden. Uit het torentje van Kok zal (insha'Allah) La ilaha illa Allah klinken en deze woorden zullen door de wind gedragen worden en zich mengen met andere woorden van lofprijzing, die van alle richtingen en windstreken samenkomen. Deze lofprijzingen zullen vervolgens onze Meester op Zijn Troon bereiken en de islamitische *ummah* zal zich als één lichaam neerwerpen voor de Heer der werelden".<sup>46</sup>

Men kan dit citaat als een komische vorm van hoogmoed zien. En velen van U, vergeeft mij, zien dat zo. Echter, wanneer we dit citaat in het licht van Taliban, Al Qaeda en het Iraanse islamitische regime gaan lezen, zullen we ongetwijfeld schrikken van de totalitaire intentie die daarin schuil gaat. Tegelijkertijd blijkt uit deze tekst, die maanden voor de moord op Van Gogh is geschreven, dat Mohammed B. al van plan was om excessief geweld te gebruiken tegen onze rechtsorde. B. wilde de ongelovigen doden en Van Gogh was voor hem een verwisselbaar doelwit. Mohammed B. hoopte en hoopt een totalitaire staat tot stand te brengen, waarin alle moslims één lichaam moeten vormen. Hoe kun je van zo veel (en

verschillende) moslims één lichaam fabriceren? Iran, en Afghanistan van Taliban, leren ons dat deze totalitaire eenheid louter door middel van terreur kan worden gemaakt. Ja, het gaat hier om een maakbare eenheid.

Een botsing tussen de beschavingen *kan* dus nog steeds plaatsvinden. Samuel Huntington heeft helaas gelijk gekregen. Al in 1991 concludeerde de Britse geleerde Barry Buzan dat er vele redenen zijn voor het ontstaan van een koude oorlog tussen het Westen en de islam, waarbij Europa in de frontlinie zou komen liggen. Huntington<sup>47</sup> verwijst in zijn werk naar de analyse van Bernard Lewis in 1991 (in 'The Roots of Muslim Rage'), waarbij Lewis tot de volgende conclusie kwam: "Het zal nu duidelijk zijn dat we een stemming en een beweging tegenover ons hebben staan die het niveau van politieke vraagstukken en beleidsdoelen en regeringen die deze nastreven, verre overstijgt. Dit is niets minder dan een botsing van beschavingen, deze wellicht irrationele maar beslist historische reactie van een oude rivaal op onze joods-christelijke erfenis, ons seculiere heden en de wereldwijde expansie van beide. Het is van essentieel belang dat wij ons van onze kant niet laten uitdagen tot een even historische maar ook even irrationele reactie op die rivaal".<sup>48</sup> Hier rijst de vraag: Kan het gewone strafrecht of het oorlogsrecht een antwoord bieden op het terrorisme?<sup>49</sup> Kunnen deze rechtsruimtes de mensheid behoeden voor een botsing der beschavingen?

De vraag is nu: waar komt het islamitische terrorisme vandaan? Daarvoor moeten we in de islamitische landen zijn waar vaak terreur en tirannie heerst. Het moslimterrorisme is een beweging<sup>50</sup> die zich voornamelijk kenmerkt door de strijd tegen de mensenrechten en democratie. Het islamitische terrorisme representeert alles wat de beschaafde volkeren

als intolerant zouden bestempelen. Ten onrechte wordt verondersteld dat het moslimterrorisme zich verzet tegen de moderne tijd als zodanig. Ze zijn niet tegen de moderne technologie of tegen de verstedelijking, Al Qaeda maakt gebruik van de moderne wetenschap en technologie in zijn strijd tegen de vrije mens en de vrije wereld. De politieke islam is niet tegen de modernisering. Zij is tegen de moderniteit en vooral haar rechtscultuur. Het is wel zo dat de politieke islam in staat is gebleken de moderne en premoderne wereld met elkaar te verenigen. Het radicaal instrumentele gebruik van de moderne techniek en massamedia is uiteraard een belangrijk kenmerk van de politieke islam. Khomeini noemde de tv 'een duivelse doos'. Inmiddels weten we echter dat niemand in de geschiedenis van Perzië zo intensief gebruik heeft gemaakt van de massamedia ter verspreiding van totalitaire propaganda, als Khomeinisten. Iran heeft zelfs een Hebreeuws radiostation opgezet. En het feit dat Bin Laden Afghanistan had afgesloten van radio en tv, had naar mijn mening een tijdelijk karakter vanwege de beheersbaarheid. Hij maakt zelf immers ruimschoots gebruik van de massamedia. Waarnaar streeft de politieke islam? De totale overheersing van de islamitische landen en de culturele en juridische terugtrekking van de westerse landen uit de islamitische wereld, inclusief de vernietiging van de staat Israël.

De Europese totalitaire bewegingen namelijk, het nazisme en het stalinisme ontwikkelden zich uiteindelijk tot een soort politieke religie. Erik Voegelin<sup>51</sup> had al in 1938, in zijn befaamde essay *Die Politischen Religionen*, de grondstructuren van de politieke religie ontvouwd: "Wherever a reality discloses itself in the religious experiences as sacred, it becomes the most real, a realissimum."<sup>52</sup> The basic transformation from the natural to the divine results in a sacral and value-oriented

recrystallization of reality around that aspect that has been recognized as being divine”<sup>53</sup> De islam, inclusief zijn oprichter Mohammed ibn Abdollah bracht naast een gewone religie, ook een politieke religie voort, die ook nog in staat is binnen de structuren van het totalitarisme (een modern fenomeen) te opereren. Alleen al deze constatering verplicht ons tot verdere rechtsfilosofische onderzoekingen. Wat is nu de precieze relatie tussen de moderne tijd en de islam? Deze en andere vragen zijn zowel van belang voor de rechtswetenschap als voor de politiek. Want de westerse rechtsordes kunnen effectief zijn in de strijd tegen het terrorisme wanneer ze de politiek-religieuze gedachtegang van het islamitische terrorisme hebben begrepen.

16 De politieke islam is een totalitaire beweging die geenszins mag worden verward met het gewone despotisme of tirannie. Mubarak, de president van Egypte is misschien een gewone despoot maar niet een totalitaire figuur. De totalitaire bewegingen willen in tegenstelling tot de gewone tirannie, het leven van hun onderdanen beheersen en in het geheel veranderen. Ze willen terug naar een romantisch oermoment: de gelukkige oermens, de goede mens, het reine ras, of het begin van de islam. De stelling dat de politieke islam een totalitaire beweging is, verdedigt ik al jaren. En sinds kort verdedigt ook de Syrisch-Duitse geleerde Bassam Tibi deze stelling: ”Beide Dimensionen des Islamismus, der Djihadismus und die totalitäre Gottesherrschaft, verbinden die Idee des irregulären Kriegen in Form des Terrorismus mit dem Kampf für eine neue Weltordnung in einem Krieg der Zivilisationen. Ich warne jedoch vor der Illusion, dass zur Abwehr des neuen Totalitarismus oder gar zur Einführung der Demokratie als Alternative allein militärische Mittel ausreichen würden. Demokratisierung und die geistige Auseinandersetzung mit dem Djihadismus müssen ein integraler Bestandteil

des ‘War on Terrorism’ sein, so dass die Abwehr des neuen Totalitarismus eine neue, weit über das Militärische hinausgehende Sicherheitspolitik erfordert, also nicht alleine mit Panzern und Flugzeugträgern erfüllt werden kann“.<sup>54</sup>

Voor de eerste keer in de moderne tijd kwam in Iran de politieke islam aan de macht en werd daarmee een extreme vorm van staatsterreur gevestigd. Het is overbodig om hier allerlei internationale reacties en veroordelingen inzake de grove en massale mensenrechtenschendingen in Iran gedurende de jaren ‘80 van de vorige eeuw op te sommen. Tienduizenden zijn daar geëxecuteerd. Iran werd een bron van het internationale terrorisme: Hezbollah in Zuid-Libanon en Hamas in de Palestijnse gebieden worden door Iran ondersteund. Zelfs bepaalt de islamitische constitutie de ondersteuning van de islamitische bevrijdingsstrijd (lees: het terrorisme) als een plicht voor de Iraanse overheid. De ‘pax islamica’ die de politieke islam wil bewerkstelligen leidde in Afghanistan onder het schrikbewind van Al Qaeda en Taliban tot onderdrukking en uitroeiing van andersdenkenden en etnische minderheden. De wereld was daarvan soms via de media getuige van.

### **Een genealogie van het totalitaire terrorisme**

In *Het terroristische kwaad, Diagnose en bestrijding*, komen de auteurs (Uri Rosenthal, Erwin Muller en Arnout Ruitenberg) analyserend tot de vaststelling dat: “Religieus aangedreven terrorisme<sup>55</sup> kenmerkt zich door het fanatisme waarmee het aanzet tot geweld. Geloofsovertuigingen worden in de meest radicale en extreme vorm beleden, en ze lopen parallel met de meest radicale en extreme voorstellingen van onvermijdelijk terroristisch geweld. Ze vormen de basis voor de heilige terreur”.<sup>56</sup> In deze context moeten we Schopenhauers



uitdrukking ‘de wereld als wil en voorstelling’ wijzigen als volgt: de wereld als mijn wil en voorstelling die nu ten uitvoer moeten worden gebracht.

Deze totalitaire - absolutistische - benadering van de werkelijkheid door de politieke islam doet ons onmiddellijk denken aan de Franse revolutie, waarin de mensheid voor de eerste keer werd geconfronteerd met het totalitarisme in de moderne tijd. De Franse Revolutie had een dubbelzinnig karakter, immers in tegenstelling tot de Amerikaanse revolutie kondigde de Franse revolutie de rechten van de mens aan door middel van de guillotine. De guillotine was de machine van de revolutie. De revolutionairen geloofden in een directe en dagelijkse toepassing van de soevereiniteit van het volk. De guillotine was volgens Victor Hugo de belichaming van de wet, zij is niet neutraal en staat niet toe dat wij neutraal blijven. Welke wet bedoelt Victor Hugo? De guillotine verenigde het volk, zij representeerde de partizanenoorlog (de revolutionaire vorm van oorlogsvoering) waarin de strafwet, de zin van straf, de strafmacht en de bestraffing samenvielen. Wat maakte deze samenkomst der elementen mogelijk? De vijand, de absolute van de vijand. De vijand werd slechts machinaal aangeraakt. Wat legitimeerde het schrikbewind? Het algemene welzijn ontkiemt altijd uit iets verschrikkelijks, aldus Saint-Just.<sup>57</sup> Saint-Just<sup>58</sup> kondigde met Robespierre de revolutionaire rechtbanken aan, omdat de revolutie haar vijanden geen clementie kon tonen. Saint-Just zei wat door alle revolutionaire leiders - dus ook door terroristen - gezegd zou worden. Hij sprak het volk, de partizanen toe: ‘Het zwaard der wet dient overal snel rond te varen, want het middel van de volksregering tijdens de revolutie is zowel de deugd als de terreur [...]. De terreur is niets anders dan prompte, strenge en onverbiddelijke rechtspraak; ze is dus een uitvloeisel van de deugd’.<sup>59</sup>

De totalitaire terreur is de uitvoering van een bewegingswet, aldus Hannah Arendt in haar meesterwerk ‘The Origins of Totalitarianism’. De totalitaire beweging streeft, volgens Arendt niet naar het welzijn van de mensen of het belang van één man, maar de fabricatie van de mensheid. Daarbij zullen ze de individuen verwijderden ‘ter wille van de soort, delen opofferen ter wille van het geheel’.<sup>60</sup> Deze extreme gewelddadigheid dient de ‘wetten van de natuur’ of de ‘wetten van de geschiedenis’ uit te voeren. De politieke religie is de mogelijksvoorwaarde van deze wetten, die daarvoor een transcendent verwijzingskader zou moeten scheppen. Laten wij de hedendaagse opvolgers van Saint-Just aan het woord laten om de ernst en de onafgebroken voortzetting van terreur aan te tonen. Sjeik Omar Abd ar-Rahman, de blinde Egyptische sjeik, is tot levenslang veroordeeld wegens zijn betrokkenheid bij de eerste aanslag op het WTC in New York (1993). Hij is de geestelijk leider van az-Zawahiri, de tweede man van Al Qaeda. De volgende uitspraak is van hem: ‘Wij moeten terroristen zijn en we moeten de vijanden van de islam terroriseren en hen angst aanjagen en de aarde onder hun voeten laten beven’.<sup>61</sup> Zijn organisatie, de Egyptische Jihad is zowel binnen als buiten het Midden-Oosten actief. Voor de mislukte aanslag op president Mubarak (in Addis Abeba) en de bomaanslag op de Egyptische ambassade in Pakistan (1995) is de organisatie van Sjeik Abd ar-Rahman verantwoordelijk. En deze bekende uitspraak van Osama Bin Laden dient ook vermeld te worden: ‘Mijn vijand is iedere Amerikaan’.<sup>62</sup> In een interview met ABC rechtvaardigde hij terreur als een legitieme handeling, waaraan hij toevoegde dat iedere beschaving en cultuur onder bepaalde omstandigheden haar toevlucht moet nemen tot terrorisme om tirannie en onderdrukking te bestrijden.<sup>63</sup> Ten slotte staat in het voorwoord van het Al Qaeda-handboek geschreven: “The confrontation that we are

calling for with the apostate regimes does not know Socratic debates (...) Platonic ideals (...) nor Aristotelian diplomacy. But it knows the dialogue of bullets, the ideals of assassination, bombing, and destruction, and the diplomacy of cannon and machine-gun".<sup>64</sup>

Alle totalitaire regimes waren tegelijkertijd terroristische regimes. Er bestaat, zoals al eerder is opgemerkt, een duidelijk onderscheid tussen de gewone dictatuur en het totalitarisme. Het terrorisme in haar moderne gedaante heeft een totalitaire oorsprong, want het terrorisme wijst rechtsstatelijke beginselen af en streeft naar een radicale, instrumentele toepassing van het strafrecht. Het onderscheid tussen recht, macht en weten verdwijnt in het totalitarisme; de samenkomst van macht, weten en recht in één ideologie en organisatie brengt terreur - de guillotine - met zich mee. Claude Lefort eindigt zijn artikel over Robespierre en Saint-Just in 'The Revolutionary Terror' (1983) met een angstaanjagende analyse van terreur: "Robespierre hides behind the mask of the Supreme Being in order to promote a dictatorship. But the mask betrays the new phase of the inquisitor rather than concealing it. Nothing could be more menacing than an orthodoxy which will in future make it impossible to introduce divisions into the body of terrorism, which, in order to resolve the unknown elements in the Terror, places it under divine authority and thereby turns revolutionaries into the executive agents of the man or the Bureau who represents it. When the enemy of people becomes the enemy of God, everything changes. Robespierre may well go on denouncing the conspiracies that are being hatched in secret, but the whole economy of evil has been overturned".<sup>65</sup>

Hierin ligt precies de betekenis van terreur in de moderne tijd. Uiteraard is deze analyse ook van toepassing op het

moslimterrorisme. Doordat het een beroep op het opperwezen doet, maakt het islamitische terrorisme de verborgen elementen van terreur zichtbaar. In zijn *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1822) heeft Hegel een apart hoofdstuk opgenomen, getiteld 'Der Mohammedanismus'. Volgens Hegel zou 'la liberté et la terreur', het principe van Robespierre, in de islam als 'la religion et la terreur' moeten worden aangemerkt. De speciale relatie die Jawèh met de joden had, waarbij God als de God van Abraham of van Isaac werd aangeduid, veranderde met de komst van Mohammed. Mohammeds God was universeel, onbegrensd, puur en simpel. De mens had geen ander doel dan het realiseren van de reinheid en de algemeenheid. De particuliere (joodse) verhouding met God werd in de islam geüniversaliseerd. Allah had niet langer de affirmatieve beperkingen van de joodse God. Na een opsomming van snelle overwinningen van het leger van de Jihad in Perzië, Syrië, Egypte, Klein-Azië, Noord-Afrika en uiteindelijk Spanje, probeert Hegel tot het wezen van dit geloof door te dringen: "Die Abstraktion beherrschte die Mohammedaner: ihr Ziel war, den abstrakten Dienst geltend zu machen, und danach haben sie mit der größten Begeisterung gestrebt. Diese Begeisterung war *Fanatismus*, das ist eine Begeisterung für ein Abstraktes, für einen abstrakten Gedanken, der negierend sich zum Bestehenden verhält. Der Fanatismus ist wesentlich nur dadurch, daß er verwüstend, zerstörend gegen das Konkrete sich verhält; aber der mohammedanische war zugleich aller Erhabenheit fähig, und diese Erhabenheit ist frei von allen kleinlichen Interessen und mit allen Tugenden der Großmut und Tapferkeit verbunden. *La religion et la terreur*<sup>66</sup> war hier das Prinzip, wie bei Robespierre *la liberté et la terreur*.<sup>67</sup>

De abstractie zou de ziel van Mohammed hebben beheerst. Het enthousiasme ter uitvoering van een abstractie leidde tot het fanatisme. Hegel realiseerde zich dat de islam wel degelijk concrete aspecten van het leven beheerst en bepaalt, maar Hegel heeft het hier over de strijd, de politieke strijd die de totale existentie op het spel zet waarvoor de moslim bereid is te doden en gedood te worden: de gewapende vorm van Jihad. Deze abstractie leidde ook bij andere revolutionairen zoals Lenin, Stalin, Mao en Khomeini, tot het fanatisme aangaande de emancipatie van de mensheid, zelfs de emancipatie van de geschiedenis. Deze missionaire universaliteit die overeenkomt met de Franse revolutie zou ons moeten dwingen om ons opnieuw te verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van de islam en van de moderniteit.

Hegel spreekt van het gevaarlijke fanatisme bij moslims. De oorspronkelijke islam heeft buiten het schiereiland Arabië een geschiedenis van imperialistisch geweld. Daarmee wil ik niet zeggen dat de islam geen mystieke of puur religieuze uitingsvormen kent, en evenmin dat alle moslims terroristen zijn. Het probleem is dat in de islam de Verlichting nog niet is aangebroken. Jürgen Habermas en Jacques Derrida bekommeren zich juist in het licht van 11 september om zowel de erfenis van de Verlichting als de afwezigheid van de Verlichting in de islamitische wereld. In 'Philosophy in a time of terror' zegt Derrida het volgende: "A special place would have to be reserved here for islamic culture and populations in this context. In the course of the last few centuries, whose history would have to be carefully re-examined (the absence of an Enlightenment age, colonization, imperialism, and so on), several factors have contributed to the geopolitical situation whose effects we are feeling today, beginning with the paradox of a marginalization and an impoverishment whose rhythm is

proportional to demographic growth".<sup>68</sup>

Het problematische van het huidige terrorisme heeft juist te maken met het religieuze karakter ervan. De armoede, het analfabetisme, het bijgeloof en de rechteloosheid die in de meeste islamitische landen heersen, bieden terroristen de perfecte mogelijkheid om steeds nieuwe soldaten te vinden. B-52's zijn uiteindelijk geen geneesmiddel tegen het islamitische terrorisme. Ook de rechten van de mens moeten worden erkend. Samenvattend: het rechtskarakter van het massaterrorisme wordt gevormd door de mensenrechten schendingen. Door statelijk en quasi statelijk terrorisme, (het publieke en particuliere) resulteert de politieke islam in een nieuw type totalitaire bewegingen. Ook moeten we vaststellen dat de strijd tegen het terrorisme, een strijd tegen de mensenrechtenschendingen is. De islamitische wereld staat aan de vooravond van grote veranderingen. De democratische en mensenrechtelijke omwentelingen moeten een einde maken aan het terrorisme. Het laatste (derde) rapport van de UNDP getiteld 'Arab Human Development Report' (april 2005) geeft de contouren van de nog te veranderen politiek-juridische structuur van de Arabische wereld aan, die zonder meer voor de meeste islamitische landen zouden moeten gelden:

- het implementeren van de mensenrechtenverdragen;
- het bevorderen en beschermen van vrijheid van meningsuiting (persvrijheid);
- het beëindigen van alle vormen van discriminatie tegen de vrouwen en de minderheden;
- de oprichting van de onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke macht;
- het beëindigen van militaire en quasi militaire regimes;
- het tot stand brengen van de rechtsstaat;
- het bestrijden van de corruptie;
- eerlijke verkiezingen en andere vormen van democratisering.

De moderne Arabische staat vertoont, volgens dit rapport, in politieke zin veel gelijkenis met het sterrenkundige model van een zwart gat (The Black Hole State): de uitvoerende macht verandert de maatschappij in een omgeving waarin niets beweegt en waaruit niets ontsnapt.<sup>69</sup>

### **De Euro-jihad en virtualisering van geweld**

De AIVD spreekt, in zijn laatste rapport, *De gewelddadige jihad in Nederland, Actuele trends in de islamitisch-terroristische dreiging* (2006), van de Europese jihad, omdat het sinds de aanslagen in Madrid, Londen en de moord op Theo van Gogh is gerechtvaardigd van de Europese jihad te spreken. Immers deze terroristen behoorden tot de “lokale autonome jihadistische netwerken van in Europa geboren of getogen personen”.<sup>70</sup> De AIVD definieert een jihadistisch netwerk als volgt: “Een jihadistisch netwerk is een fluïde, dynamische, vaag afgegrensde structuur die een aantal personen (radicale moslims) omvat die onderling een relatie hebben, zowel op individueel als geaggregeerd niveau (cellen/groepen). Zij worden tenminste tijdelijk door een gemeenschappelijk belang verbonden. Dat belang is het nastreven van een aan jihadisme (inclusief terrorisme) te relateren doel”.<sup>71</sup> Uiteraard wijkt deze definitie nauwelijks af van datgene wat de criminologen onder een crimineel netwerk verstaan. Deze definitie is voor mij zeer herkenbaar. Ik heb immers gedurende een aantal maanden het proces tegen de Hofstadgroep mogen monitoren, en daardoor kan ik vaststellen dat deze definitie correspondeert met wat ik tijdens de openbare zittingen (en wat daar om heen hing) heb kunnen waarnemen. Echter zowel toen (tijdens de zitting tegen de Hofstadgroep) als nu (bij het lezen van het AIVD-rapport) ervaar ik deze beschrijvende constatering als een zorgwekkende ontwikkeling. Ook voor de wetenschap werpt dit interessante vragen op. We hebben nu in Europa te

maken met de radicalisering van de Europese moslims. Dit kan immers buitengewoon negatieve invloed hebben op de rechtsvrede en die wankelende sociale cohesie. Mijs inziens is het islamitische terrorisme als een dreiging voor de sociale cohesie, gelet op de internationale achtergrond ervan, de ernstigste vorm van dreiging die de moderne Nederlandse geschiedenis heeft gekend.

De jonge moslims radicaliseren voornamelijk op internetfora. De globalisering, mediatechnologie en de supersnelle communicatiemiddelen hebben onze wereld definitief veranderd. Het kenmerk van de gevestigde globaliteit is, volgens Peter Sloterdijk, de toestand van afgedwongen nabuurschap met ontelbare toevallig coëxisterenden waarbij het terrorisme als romantiek van de zuivere aanval een ontremming is voor de dichte wereld.<sup>72</sup> Misschien heeft Sloterdijk gelijk in zijn bewering dat de telecommunicatie de praktische voltrekking van de Verlichting is: een delibererende open-wereld met alle gevolgen van dien. Halve waarheden, ongecontroleerde feiten en selectieve interpretaties vormen de alledaagse praktijk op het Internet. Men spreekt zijn afschuw uit over Abu Ghareib zonder daarbij te willen melden het aantal Amerikaanse militairen dat wegens mishandeling vervolgd en veroordeeld is. Men hitst elkaar op, en zet elkaar aan tot het haten van andersdenkenden, democratische rechtsorde en haar instituten. Internet is een bloeiende bazaar waar in haat wordt gehandeld. Uiteindelijk gaat het hier om ernstige delicten. Zo staat in het rapport van de AIVD<sup>73</sup> dat naar alle waarschijnlijkheid islamitische terroristen erin zullen slagen om in de komende jaren een aanslag te plegen met een CBRN-wapen (dus een aanslag met chemische of bacteriologische stoffen).<sup>74</sup> In Londen staan al zeven verdachte terroristen terecht wegens poging tot het kopen van een atoombom.<sup>75</sup>

Terecht concludeerde de voorzitter van de 9/11 Commission dat die septemberdag de VS als een natie bijeen bracht. Ik wil daaraan toevoegen dat op die dag ook de hele vrije wereld rond een verschrikkelijke gebeurtenis was verenigd. Wat is die nieuwe vijand? De 9/11 commissie begint haar rapport met deze vraag: “We learned about an enemy who is sophisticated, patient, disciplined, and lethal. The enemy rallies broad support in the Arab and Muslim world by demanding redress of political grievances, but its hostility toward us and our values is limitless. Its purpose is to rid the world of religious and political pluralism, the plebiscite, and equal rights for women. It makes no distinction between military and civilian targets. Collateral damage is not in its lexicon”<sup>76</sup>

Blijkens de essays die de schrijver Hafid Bouazza in 2002 (NRC Handelsblad) heeft gepubliceerd, waren de fundamentalisten al in de jaren tachtig van de vorige eeuw bezig geweest om in Nederland, onder andere in de moskeëën, de politieke islam te verspreiden. Het wahabisme en salaffisme (zeer religieus orthodoxe opvattingen over de islam) waren nadrukkelijk aanwezig op de Nederlandse bodem. Het staat vast dat er inmiddels sprake is van een radicaliseringproces bij sommige moslimjongeren.

Wat is eigenlijk de radicalisering? Gaat het hier om het aanvaarden dan wel verkondigen van de verwerpelijke opvattingen aangaande de westerse wereld? Nee. In het eerder aangehaalde boek *Het terroristische kwaad* definiëren de vooraanstaande veiligheidsdeskundigen het begrip radicalisering als volgt: “(...) ten eerste de ontwikkeling van opvattingen en activiteiten gericht op vergaande veranderingen en zelfs omverwerping van het maatschappelijke of politieke bestel, waarbij zo nodig buitenwettelijke methoden, met inbegrip van geweld, gebruikt worden; ten tweede het

aanvaarden van ver reikende persoonlijke of maatschappelijke gevolgen van deze opvattingen en activiteiten; en ten derde de ontwikkeling van een algehele houding van compromisloosheid en de neiging om de confrontatie te zoeken met diegenen die in de weg staan”<sup>77</sup>

De AIVD stelt terecht in haar rapport ‘Van Dawa tot Jihad’ vast dat herislamisering van de westerse moslims dient te worden beschouwd als centraal doel van vele radicale puriteinse groeperingen. Waartoe zou deze missie leiden? “Hun inspanningen zijn er sterk op gericht de moslims in het Westen zich van westerse waarden en normen te doen afwenden. Zij prediken een extreme afzijdigheid van de westerse samenleving en propageren exclusivisme en parallelisme. Zij staan in een aantal gevallen volledig geïslamiseerde wijken in de grote steden in het Westen voor of streven zelfs naar parallelle samenlevingsstructuren in de vorm van autonome sharia-gebieden, als het ware enclaves die een voorafspiegeling zijn van de *ummah*”<sup>78</sup> De AIVD komt dan tot de conclusie dat er op twee niveaus ernstige bedreigingen zijn voor onze democratische rechtsorde te weten de horizontale en verticale bedreigingen: “Binnen een samenleving waar bijvoorbeeld het geweldsmonopolie van de overheid met voeten wordt getreden, is de democratische rechtsorde in gevaar (bedreigingen op verticale vlak). Binnen een samenleving waar diverse groepen als volsterkte vreemden naast elkaar leven, of waar bepaalde groepen andere groepen uitsluiten, kan een democratische rechtsorde - zeker in Nederlandse context - slechts moeizaam functioneren (bedreigingen op horizontaal niveau)”<sup>79</sup>

Tot slot wil ik deze rede afsluiten met enkele suggesties omtrent de onderscheidingen die de AIVD aanbrengt tussen de verticale en horizontale bedreigingen. Deze analytische

wijze van denken is van eminent belang omdat men daardoor in staat is de grote lijnen onder ogen te zien. Anders zijn we telkens bezig met het analyseren van detailspecten zoals de discussies over de verschillende wetswijzigingen aangaande de strijd tegen het terrorisme. Deze discussies zijn uiteraard van belang, maar men moet ook rekening houden met het bredere perspectief van rechtsgebieden waarbinnen de veranderingen en de correctie ten behoeve van de terreurbestrijding worden ingevoerd. Tevens is het van belang om voortdurend kritisch te kijken naar de onderlinge samenhang en samenwerking tussen de politie, justitie, inlichtingendiensten en de vreemdelingenzaken (zoals de IND). De terreurbestrijding is derhalve niet alleen maar een strafrechtelijke aangelegenheid. Daarom denk ik dat op het verticale niveau, om even de door de AIVD gebezigde terminologie te gebruiken, de terroristen moeten worden tegengewerkt binnen deze rechtsdomeinen:<sup>80</sup>

- Inlichtingen en verstoring (de AIVD en de politie);
- Berechting en bestraffing (de strafrechtelijke instrumentaria);
- Administratieve handelingen (het Vreemdelingenrecht en de administratieve controle).

Op horizontaal niveau, waar het in feite om de sociale cohesie gaat, moeten de overheden de aandacht vestigen op de volgende zaken:

- Het bevorderen van de integratie van de nieuwe Nederlanders;
- Nadrukkelijker overdracht van kernbeginselen van een democratische rechtscultuur te weten de democratie- en mensenrechtencultuur via onderwijs, debatten et cetera;
- Het bestrijden van de discriminatie op de arbeidsmarkt;
- Het bevorderen van culturele en politieke debatten over de islam en zijn positie in een democratische rechtsorde;
- Het inzetten van het bestuursrecht bij het bestrijden van het radicalisme in moskeeën, scholen en op het Internet.

In het proces tegen de Hofstadgroep zijn we geconfronteerd met een aantal ernstige problemen die de terreurbestrijding kunnen belemmeren:

(i) Op wetgevingsniveau zijn er nog steeds, ondanks de Wet terroristische misdrijven (2004) een aantal leemtes die in bepaalde situaties de strafrechtelijke waarheidsvinding kunnen belemmeren. Het oogmerk van de organisatie (de Hofstadgroep) bestond uit het plegen van deze misdrijven: opruiing (art. 131WvS), het in voorraad hebben van opruiende geschriften (art. 132 WvS), bedreiging (art. 285 lid 3 WvS) en het aanzetten tot haat (art. 137d WvS). Maar heeft deze organisatie ook een terroristisch oogmerk? Hier begint het probleem. De delicten opruiing en haatzaaien vallen niet onder terroristische misdrijven. Toch zijn dit de meest gangbare misdrijven die door dit soort type delinquenten wordt gepleegd. Het is dan ook onbegrijpelijk dat bijvoorbeeld het oproepen tot het plegen van aanslagen wel strafbaar is (opruiming), maar (nog) geen terroristisch misdrijf. Dat valt de rechter niet te verwijten, maar de wetgever. Bedreiging valt wel onder de terroristische misdrijven. Hadden de leden van de Hofstadgroep zich niet schuldig gemaakt aan bedreiging, dan konden ze niet veroordeeld worden op grond van het terroristische oogmerk, en niet omdat de rechter zo soft is. De wetgever is in gebreke gebleven. Zo is het ook het bezoeken van een trainingskamp nog steeds niet strafbaar.

(ii) De contraterreur. Uit feiten en omstandigheden is niet gebleken dat er pogingen zouden zijn gedaan om de Hofstadgroep te verstoren. Tot hun arrestatie konden ze gewoon hun gang gaan. Hiervoor is uiteraard een democratisch besluit nodig. De bestuurders en de wetgevers moeten de vraag beantwoorden tot hoever men mag gaan bij het verstoren van de potentiële terroristen. Eveneens is er nog steeds geen wetenschappelijk, multidisciplinair onderzoek

beschikbaar over contraterreur in relatie tot het recht. Er zijn vele open vragen zoals welke maatregel tot welk effect kan leiden bij het bestrijden van het terrorisme. Of welke neveneffecten deze maatregelen zouden kunnen hebben op een potentiële terrorist, op zijn omgeving, en de personen die nog niet gerekruteerd zijn.

(iii) Het vreemdelingenrecht. Het is buitengewoon duidelijk dat de IND en de vreemdelingenpolitie niet op een adequate wijze hebben gehandeld inzake de Hofstadgroep. Abu Khaled, de rondtrekkende predikant, oftewel de geestelijk leider van de Hofstadgroep had op een bijzondere wijze moeten worden bewaakt en uitgezet. En dat is niet gebeurd.

(iv) De operationele kwesties. Zonder onderlinge informatie-uitwisseling en coördinatie zal de slagkracht van het antiterreurbeleid heel zwak zijn. Inmiddels heeft het kabinet een aantal aanbevelingen van collega Cyrille Fijnaut aangaande de bijzonder eenheden overgenomen. Een nieuwe coördinerende interventiemacht die bijvoorbeeld de AT's en BBE'n efficiënt en snel kan inzetten in een dreigende situatie. De Dienst Speciale Interventies (DSI) is een nieuwe dienst waarin alle speciale eenheden van politie en defensie samenwerken. En terecht stelde Fijnaut voor om de huidige versnipperde structuur van de Nederlandse politie om te vormen tot een korps Nederlandse politie, een nationaal korps.<sup>81</sup> Dat vergroot de slagvaardigheid, innovatie, en onderzoekskwaliteit van de politie die onmisbaar zijn in de strijd tegen het terrorisme.

Er zijn ook knelpunten waarvoor thans een brede maatschappelijke consensus ontbreekt. Hieronder wil ik kort en bondig een aantal inhoudelijke vraagpunten opsommen, die uiteindelijk door de politiek moeten worden beantwoord. Daarbij zou ik tevens vragenderwijs de mogelijke

oplossingen aan de orde willen stellen:

(1) Het bevorderen van de integratie bij de moslims in Nederland zal louter tot het verzachten van het destabiliserende effect van het terrorisme leiden. Een succesvolle integratie impliceert geenszins de definitieve eliminatie van het terrorisme. Dit omdat het islamitische terrorisme een politiek-religieuze overtuiging is, die ook tot terreuraanslagen leidt in landen (zoals Indonesië en Marokko) waar de integratie niet een issue is. Toch is het bevorderen van de integratie van belang voor de nationale veiligheid, immers een succesvolle integratie van moslims zal de negatieve, maatschappelijke gevolgen van een terreuraanslag beperken. Een groot obstakel hiervoor is het ontbreken van een *nationaal plan* ten aanzien van de integratie van de moslims in Nederland. Ondanks het feit dat sinds de opkomst van Pim Fortuyn de integratieproblematiek een belangrijk beleidsterrein is geworden bij alle politieke partijen, is het de grote politieke partijen niet gelukt om over een aantal principiële zaken aangaande de integratie gezamenlijke standpunten in te nemen. Het gaat helaas nog steeds om de partijpolitieke belangen. De integratie is een nationaal probleem en vraagt om een nationale aanpak. Er is ook behoefte aan een sociaal-economisch beschavingsoffensief dat burgerschap en niet religie centraal stelt. De pacificatieovereenkomst van 1917 werkt in de huidige samenleving niet meer. Een constitutionele herinrichting moet ook een nieuwe pacificatievorm tot stand brengen, die tot doel zou moeten hebben om enerzijds de sociale cohesie te herstellen en anderzijds de democratische weerbaarheid van de samenleving te vergroten. Moet niet hiervoor in de Grondwet expliciet de scheiding van religie en staat worden opgenomen?

(2) Men moet niet vergeten dat de infiltratie van de politieke islam altijd begint met de moskeeën en het onderwijs.

Thans neemt inderdaad het Internet een plaats in voor het verspreiden van de politieke islam. In de jaren zestig bedreigde Khomeini de Sjah van Perzië met deze opmerking: 'Mijn soldaten zijn nog niet geboren'. Khomeini mikte natuurlijk op de kinderen die later door de fundamentalisten in moskeeën en scholen tot de politieke islam zouden worden bekeerd. Het is uitermate naïef en gevaarlijk wanneer de politici en media niet met deze historische feiten rekening willen houden. Artikel 23 van onze Grondwet waarborgt de mogelijkheid van het bijzonder onderwijs. Echter, het houdt niet in dat aan het bijzonder onderwijs zodanig invulling kan worden gegeven dat de inhoud ervan regelrechte strijdigheid zal opleveren met andere grondrechten. Hier hebben we een groot probleem met of zonder politieke islam. Immers de islam als cultuur en rechtscultuur bevat voorschriften die een schending van de mensenrechten inhouden. Daarbij kan men bijvoorbeeld denken aan de gelijkheid tussen man en vrouw en homo en hetero's. Dit valt wel aan te pakken. Het verdrag inzake de rechten van het kind verplicht de verdragsluitende partijen in artikel 29 dat het onderwijs aan het kind gericht dient te zijn op 'het bijbrengen van eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en voor de in het Handvest van de Verenigde Naties vastgelegde beginselen'. De Nederlandse overheid heeft tot nu toe geen uitvoering gegeven aan zo'n belangwekkende verplichting. Wat leren onze kinderen op basisscholen over de rechten van de mens? Het is het recht van een kind te worden onderwezen over de rechten van de mens en over de vrede (Handvest van de VN). Het is de overheid die de nakoming van dit recht, ongeacht religieuze of raciale afkomst van een gemeenschap, moet afdwingen. Dit recht moet mijns inziens via de nog aan te nemen wetten geregeld worden. Daarbij kan men denken aan een nieuw verplicht vak voor alle basisscholen: de rechten van de mens.

Eenzijds hoort een kind van een godsdienstleraar dat homo's naar de hel gaan en man en vrouw niet gelijkwaardig moeten worden behandeld, en anderzijds moet tegelijkertijd een kind óók van een mensenrechtenleraar horen dat allen die zich in Nederland bevinden, voor en door de wet gelijk aan elkaar zijn en discriminatie een strafbaar feit is. Hierdoor weet tenminste het kind dat hij niet in de wereld van zijn godsdienstleraar leeft maar in een andere, door de rechten van de mens gedomineerde wereld. De ware betekenis van integratie van moslim's in Europa ligt eveneens opgesloten in erkenning van de rechten door moslims. De voorgangers van de islam, het christendom en jodendom hebben eveneens dit proces van erkenning doorgemaakt. De europeanisering van de moslims is niet een raciale noch een nationalistische beweging, zij is een mensenrechtelijke beweging.

(3) Het bestrijden van het terrorisme is, ondanks alle recente wetgevingsactiviteiten, op een cruciaal punt nog steeds gebrekkig: hoe en onder welke omstandigheden moet de overheid preventief (bestuursrechtelijk) optreden tegen de potentiële terroristen? Deze vraag raakt onmiddellijk de mensenrechten zoals geformuleerd in het EVRM-verdrag. Dit is een Europees en niet zo maar een Nederlands probleem. Is het niet verstandig om deze zeer gevoelige kwestie via een Europees platform ter discussie te stellen?

(4) De burgers lijken er niet van overtuigd te zijn dat de overheid de vraagstukken zoals deze onder 1, 2 en 3 zijn geformuleerd, adequaat aan zal pakken. Een vertrouwenscrisis na een mogelijke aanslag is ook een ernstige dreiging voor de rechtsorde die zich dan in electorale verschuivingen laat vertalen. De religieus-etnische conflicten zouden uiteraard tot de reële gevolgen van een dergelijke vertrouwenscrisis kunnen behoren.

(5) De globalisering, en daarmee samenhangende virtualisering



van het terrorisme vraagt om nationale en internationale wetgeving ten aanzien van het Internet. Het nationale, Europese en internationale recht schiet op dit cruciale punt tekort. Op den duur dreigen recherchen en contraterreuratieve activiteiten zinloos te worden, als men wereldwijd ongemoeid op Internet kan blijven rekruteren. De wereld verliest daarmee haar betrouwbaarheid en de minimale cohesie die nodig is voor duurzame internationale betrekkingen.

Er zijn internationale, dan wel bilaterale verdragen nodig om het terrorisme en radicalisering op het Internet te kunnen bestrijden.

Al met al blijkt dat de strijd tegen het terrorisme op korte termijn niet kan worden gewonnen. De uiteindelijke oplossing ligt in de islamitische wereld waar nu al een strijd gaande is om de democratie- en mensenrechtencultuur. Een gedemocratiseerde islamitische wereld zal niet langer de leverancier zijn van het terrorisme. Dit is een strijd met vele risico's en valkuilen waaraan noch het oosten noch het westen zich kan onttrekken.

### **Besluit**

*Dames en heren,*

Hierboven heb ik getracht het vraagstuk van de sociale cohesie te problematiseren. De innerlijke samenhang van een politieke orde die zich op een bepaalde manier manifesteert, noemen wij de sociale cohesie. Een coherent volk schept een rechtsorde en de rechtsorde houdt de afzonderlijke burgers bijeen, die een volk hebben gevormd. Een crisis rond de sociale cohesie is voor een moderne rechtsorde een structureel probleem dat nauw samenhangt met andere vraagstukken omtrent de legitimatie van de macht. De multiculturele samenleving verscherpt deze crisis totdat er een gemeenschappelijke basis wordt gevonden, om met Paul Scheffer te spreken, daarom

moeten we van een verdeeld heden naar een gedeelde toekomst streven. Het islamitische terrorisme is onder deze omstandigheden een serieuze bedreiging voor dit verdeelde heden. Een rechtsfilosofisch, en juridisch debat over de politiek-theologische aspecten van het islamitische terrorisme is onontkoombaar. Ik zal me in de komende jaren willen bezig houden met dit soort vraagstukken die ook een reflectie op de empirische onderzoeken moeten zijn.

Nu wil ik enkele woorden van dank uitspreken:

*College van Bestuur van de Universiteit Leiden, Bestuur van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, de leden van de benoemingscommissie, en alle rechtenfaculteiten die een positief advies hebben uitgebracht.*

Ik dank U en alle anderen die hebben bijgedragen aan mijn benoeming.

*Hooggeachte Groenhuijsen,*

U hebt mij met respect en strengheid gedurende vier jaar begeleid en de grondbeginselen van rechtswetenschap geleerd. Ik heb al bij gelegenheid van mijn promotie geschreven: de kleine werkkamer van Groenhuijsen waar ik tijdens de besprekingen tegenover hem zat, omsingeld door talloze boeken, ervoer ik in mijn geest als een grote kamer omdat de intellectuele ruimte die hij aan mij bood vele malen groter was dan de fysieke ruimte waarin wij ons bevonden. Recentelijk voegde collega Van der Landen eraan toe dat in Uw kamer zelf de domme mensen het gevoel kregen dat ze intelligent waren. Ik sluit me graag hierbij aan. Het is toch bijzonder dat inmiddels een behoorlijk aantal gepromoveerden bij U hoogleraar zijn geworden. Zonder een goed proefschrift stond ik vandaag zeker niet hier. Ik dank U voor Uw wetenschappelijke begeleiding en vriendschap.

*Waarde Paul Cliteur,*

Een vluchtige blik op Uw publicaties en andere wetenschappelijke verdiensten roept bij sommigen buitengewoon humane gevoelens van jaloezie en afgunst en bij anderen respect en trots op. God, met Uw permissie, heeft U in Zijn genade en goedheid, een aantal duivelse talenten geschonken: intelligentie en moed. Maar misschien het allerbelangrijkste is liefde. Ja, beschaving, liefde en hoffelijkheid behoren tegenwoordig tot de deugden die we helaas zelden in een persoon aantreffen. Daarom is het voor mij een grote eer om in een departement te werken waar U de voorzitter van bent. U hebt mij als Universitair Hoofddocent, en nu als hoogleraar, naar Leiden gebracht, voor dit vertrouwen dat U in mij hebt gesteld, ben ik U zeer dankbaar.

*Beste Andreas en dames en heren van de afdeling Encyclopedie van de rechtswetenschap en de rechtsfilosofie,*

Allereerst wil ik deze gelegenheid gebruiken om collega Andreas Kinneging van harte te feliciteren met de Socrateswisselbeker voor zijn prachtige boek 'Geografie van goed en kwaad'. Het is een voorrecht om naast U te mogen werken. Ook verheug ik me op samenwerking met Frits Bolkstein die een bron van inspiratie is voor zijn studenten en naaste medewerkers. Onze vakgroep heeft nog meer sterren: Henrik Kaptein, Bart Labuschagne, Timo Slootweg, Carel Smith, Eva Nieuwenhuys, Benjamin Bilski en David Suurland. Maar geen enkele vakgroep kan goed functioneren zonder een goed secretariaat. Hiervoor ben ik Emmie Poutsma, Brigitte Gerdes, Ilse Prins, en Martine Zakaria zeer dankbaar.

*Dames en heren studenten,*

Gelukkig hoef ik U niet met al te veel moeite duidelijk te maken hoe belangrijk kennis van de grondslagen van de

rechtswetenschap is. Ik ben ook een student, het studeren houdt nooit op. Ik verheug me erop, U te mogen doceren en door Uw kritische en prikkelende vragen tot nader onderzoek te worden aangezet.

*De veiligheidsinstanties,*

Bijzondere mannen en vrouwen die hun eigen leven wagen, om andermans leven te redden, Dat ik hier de veiligheidsinstantie moet bedanken, zegt iets over onze tijd. Zij waken over U en mij om de academische vrijheid in stand te kunnen houden. Ik dank een aantal politiekorpsen dat ik hier niet mag noemen. Mijn dankbaarheid gaat ook uit naar de Dienst Koninklijke en Diplomatieke Beveiliging (DKDB), de Afdeling Bewaking van de Universiteit Leiden en het bedrijf dat die bewaking realiseert, Nationale Coördinatie Terreurbestrijding (NCTB), de Eenheid Bewaking en Beveiliging van het Ministerie van Justitie (EBB), De Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (AIVD), het Korps Landelijke politiediensten (KLPD).

*Mijn geliefden,*

Hier zitten geen ouders die ik kan bedanken, ze zijn dood. Sinds mijn zestiende ben ik in deze gevaarlijke wereld alleen. Deze lange weg die ik tot nu toe heb afgelegd, was niet alleen voor mij, maar ook voor mijn omgeving een beproeving. Soms waren er lieve, moedige mensen die mij letterlijk onderdak hebben geboden, en soms was er geen mens die dat wilde doen. En plotseling was er dan een kerkhof in de omgeving van Teheran, dat mij voor één nacht gastvrijheid en onderdak bood. Het leven is hard, de terreur (en angst) wakkert de duistere krachten bij mensen aan. Toen ik in dat kerkhof wakker werd, hoorde ik de stem van de Iraanse dichter Ahmad

Shamlu. Dit gedicht ging over een geëxecuteerde man ten tijde van Sjah:

Nazli  
heeft niet gesproken.  
Zoals de zon  
uit de donkerte kwam  
en in bloed eindigde en heen is gegaan.

Nazli  
heeft niet gesproken.  
Nazli was een ster:  
Hij schitterde  
als een ogenblik,  
sprong  
en is heen gegaan.

Nazli  
heeft niet gesproken.  
Nazli was een violet:  
Ontluikend gaf hij  
de blije boodschap:  
De winter is gebroken,  
en  
ging heen.

Kennelijk is het mijn lot om niet te ontsnappen aan het noodlot van terreur. Zarmineh zonder jouw passie voor wetenschap en literatuur had ik het waarschijnlijk niet zo ver gebracht. Ulysse en Juliëtte, wij hebben elkaar in liefde en vrolijkheid. Gelukkig zijn jullie cultureel en nationaal verwijderd van dat oriëntale gedoe. Voor jullie is mijn verhaal niets anders dan het zoveelste verhaal van Alibaba en veertig rovers van Bagdad.

Juliëtte, jij vroeg mij gister of ik je wil bedanken. Alleen op de vraag waarvoor, wist je het antwoord niet. Jij zelf, bent het antwoord: dat je er bent, is de reden van onze dankbaarheid.

Ik heb gezegd.

## Noten

- 1 Ernst Cassirer, *Vom Mythos des Staates*, Felix Meiner Verlag, Hamburg (1949) 2000, p. 364.
- 2 Vgl. H. Kellerman ed., *Group cohesion: Theoretical and clinical perspectives*, Grune, New York 1981.
- 3 Michael Mann, 'The social cohesion of liberal democracy', in: *American sociological Review*, 1970, vol. 35, No. 3, p. 423 e.v; Neil Burtonwood, 'Social Cohesion, Autonomy and the Liberal Defence of Faith Schools', in: *Journal of Philosophy of Education*, 2003, Vol. 37, No. 3, p. 415 e.v; M. Deveaux, *Cultural Pluralism and Dilemmas of Justice*, Ithaca, Cornell University Press, 2000; W. Galston, *Liberal Pluralism*. Cambridge, Cambridge University Press, New York 2002; G. Haydon, 'Conceptions of the secular in society, polity and schools', in: *Journal of Philosophy of Education*, 1994, Vol. 28, No. 1 pp. 65-75.
- 4 Vgl. A. H. J. Schmidt, 'Cohesie, recht en ICT', in: *Multiculturalisme, cultuurrelativisme en sociale cohesie* (red. P.B. Cliteur en V. van den Eeckhout), BJU, Den Haag 2001, pp. 143-160; P.B. Cliteur, *Moderne Papoea's, Dilemma's van een multiculturele samenleving*, De Arbeiderspers, Amsterdam 2002; G. Manenschijn, *Levenslang mores leren. De uitdaging van de multiculturele samenleving*, Ten Have, Kampen 2003; N.F. van Manen (red.), *De multiculturele samenleving en het recht*, Ars Aequi Libri, Nijmegen 2002.
- 5 Charles Taylor, *Sources of the Self: The making of the Modern Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 1989; Charles Taylor, 'The Politics of Recognition', in: *Multiculturalism and 'The Politics of Recognition'* (red. Amy Gutmann), Princeton University Press, Princeton 1992, pp. 25-74.
- 6 De pluraliteit is dan ook diep verbonden met de nataliteit: de mens kan telkens opnieuw beginnen. Deze zeer oorspronkelijke these wordt door Arendt als volgt beargumenteerd: "To act, in its most general sense, means to take an initiative, to begin (as the Greek word *archein*, "to begin', 'to lead' and eventually 'to rule'" indicates), to set something into motion (which is the original meaning of the Latin *agere*). Because they are *initium*, newcomers and beginners by virtue of birth, men take initiative, are prompted into action. [*Initium*] *ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit* ('that there be a beginning, man was created before whom there was nobody'), said Augustine in his political philosophy. This beginning is not the same as the beginning of the world; it is not the beginning of something but of somebody, who is a beginner himself". Zie Hannah Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago (1958) 1998, p. 177.
- 7 P. B. Cliteur, *De neutrale staat, het bijzonder onderwijs en de multiculturele samenleving*, oratie Universiteit Leiden 2004, p. 6.
- 8 Mijn inspiratiebron is Paul Scholten's analyse van 'Kenmerken van Recht' waarin hij schrijft: "Nieuw recht komt dus uit den strijd om het recht". Wanneer we het begrip jus constituendum gebruiken dan is er in het geestesleven van de groep sprake van een disharmonie, volgens Scholten. Paul Scholten, *Verzamelde geschriften van prof. Mr. Paul Scholten*, deel I, W. E. J. Tjeenk Willink, Deventer 1949, p. 57.
- 9 NRC Handelsblad, 19 januari 2004. President Chirac bracht de kwestie van de eenheid ondubbelzinnig naar voren in zijn toespraak bij het afkondigen van een verbod op het dragen van opzichtige religieuze tekens op scholen: "Het debat over het principe van de laïcité raakt aan ons diepste wezen. Het houdt verband met onze nationale eenheid, met onze waardigheid om samen te leven, met onze kracht om overeenstemming over de essentie te bereiken". Zie NRC Handelsblad 18 januari 2004; *Laïcité et République*, Rapport au Président de la République, Commission présidée par Bernard Stasi, La Documentation Française, Paris 2004.
- 10 Scholten, O.c., p. 72
- 11 Scholten, O.c., p. 73
- 12 Scholten, O.c., pp. 73-74
- 13 "Corpus mysticum, in the language of the Carolingian theologians,

- referred not at all to the body of the Church, nor the oneness and unity of Christian society, but to the consecrated host.(...)
- Nevertheless, it was then that both theologians and canonists began to distinguish between the ‘Lord’s two Bodies’- one, the individual *corpus verum* on the altar, the host; and the other, the collective *corpus mysticum*, the Church”. Zie Kantorowicz, E. H., *The King’s Two Bodies. A Study in de Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1981 (1957), pp. 195, 196, 198.
- 14 Kantorowicz spreekt hier van ‘the so-called secularization of the mediaeval Church’, die dan tot nieuwe terminologieën zoals *Corpus Christi Juridicum* heeft geleid. Zie Kantorowicz, O.c., p. 197.
- 15 In ‘L’ image du corps et le totalitarisme’, schrijft Lefort: « Il a été magistralement montré par Ernst Kantorowicz qu’une telle symbolique s’est élaborée au Moyen Age et qu’elle est d’origine théologico-politique. L’ image du corps du roi comme corps double, à la fois mortel et immortel, individuel et collectif, s’est d’abord étayée sur celle du Christ. » Zie Cl. Lefort, ‘L’ image du corps et le totalitarisme’, in: *L’ invention démocratique*, Fayard, Paris 1981, p. 171.
- 16 Van de Putte vat Leforts gedachten zo samen: “De macht “incarneerde” de maatschappij. De maatschappij gaf zichzelf het beeld van haar eenheid in het beeld van de geïncarneerde macht, in het beeld van het lichaam van de vorst dat met het lichaam van maatschappij verbonden, ermee samenviel en er zich tegelijk van afscheidde zoals het hoofd van het lichaam”. Zie de Putte A., van Macht en maatschappij. Lefort over democratie en totalitarisme, in: *Tijdschrift voor Filosofie*, 49e Jaargang, 1987, nr. 3, p. 411.
- 17 Deze slagzin was bijvoorbeeld te zien bij vele afbeeldingen van Mohammad Reza Pahlevi, de laatste Sjah van Iran. Hij was een vorst die de Europese concepten van zowel het Ancien Régime als van de moderne tijd wilde belichamen.
- 18 In het Frans: “Dans la monarchie, le pouvoir était incorporé dans la personne du prince. Cela ne veut pas dire qu’il détenait une puissance sans limites. Le régime n’était pas despotique. Le prince était un médiateur entre les homes et les dieux, ou bien, sous l’effet de la sécularisation et de la laïcisation de l’activité politique, un médiateur entre les hommes et ces instances transcendantes que figuraient la souveraine Justice et la souveraine Raison. Claude Lefort, ‘Sur la démocratie moderne’, in: *Essais sur le politique XIXe – XXe siècles*, Seuil, Paris 1986, p. 27.
- 19 Claude Lefort, ‘De vraag naar de democratie’, in: *Het democratisch tekort. Over de noodzakelijke onbepaaldheid van de democratie*, vert. Henk van der Waal, Boom Meppel, Amsterdam 1992, p. 44.
- 20 Lefort, O.c., p. 45.
- 21 Lefort, O.c., p. 17.
- 22 D. Loose, *Democratie zonder blauwdruk. De politieke filosofie van Claude Lefort*, Damon, Best 1997, p. 69.
- 23 Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Siebente Auflage, Duncker & Humblot, Berlin (1922) 1996, p. 43.
- 24 Loose, O.c., p. 70.
- 25 Lefort 1986, O.c., p. 26.
- 26 Arendt (1958) 1998, O.c., p. 23.
- 27 Arendt (1958) 1998, O.c., p. 39.
- 28 Arendt (1958) 1998, O.c., pp. 52-53.
- 29 In deze context moeten we, mijns inziens, de Tibi’s uitdrukking ‘Leitkultur’ in termen van ‘Selbstrespekt und Verbindlichkeit einer Leitkultur’, begrijpen. Zie Bassam Tibi, *Europa ohne Identität? Leitkultur oder Wertebeliebigkeit*, Siedler, München (1998) 2002, pp. 51-53.
- 30 C.L.J. Caminada, *Empirische analyse van sociale en fiscale regelgeving*, oratie Universiteit Universiteit Leiden 2006, p. 12.
- 31 Vgl. J. Veenman (red.), *De toekomst in meervoud. Perspectief of multicultureel Nederland*, Koninklijke van Gorcum, Assen 2002.
- 32 [http://www.coe.int/T/E/Social\\_cohesion/](http://www.coe.int/T/E/Social_cohesion/)
- 33 De belangrijkste pijlers zijn:

“(…) help to revitalise the economy and capitalise on the contribution made by the two sides of industry and other interested bodies, particularly by creating employment, stimulating enterprise and ensuring employment opportunities for all;

- meet people’s basic needs and promote access to social rights within the universal spirit of the Council of Europe’s many conventions and recommendations, particularly in the fields of employment, education, health, social protection and housing;
- acknowledge human dignity by focusing policies on the individual and guaranteeing human rights in Europe;
- establish forums and procedures enabling the underprivileged and those whose rights are insufficiently upheld to make themselves heard;
- develop an integrated approach bringing together all the relevant fields of action. The Council of Europe will be carrying out four types of activities: standard-setting activities and monitoring of the application of legal instruments, policy development, projects in member states, and research and analysis”.

Zie [http://www.coe.int/T/E/Social\\_cohesion/](http://www.coe.int/T/E/Social_cohesion/)

34 Zie [http://www.coe.int/t/e/social\\_cohesion/population/Eur%20Pop%20Conference%202005%20Proceedings.pdf](http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/Eur%20Pop%20Conference%202005%20Proceedings.pdf)

35 Vgl. Lee Harris, *Civilization and its enemies. The next stage of history*, Free Press, New York 2004, pp. 5-19.

36 Francis Fukuyama, *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*, Olympus, Amsterdam 1999, p. 107.

37 Fukuyama, O.c, p. 311. Zie Alexander Kojèv, *Introduction à la lecture de Hegel*, Gallimard, Paris 1947, p. 435.

38 Imam Khomeini, *Sahiv-e Noer*, deel 21, (de toespraken van Khomeini) Teheran, 1367, p. 67.

39 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of world order*, Touchstone Books London, New York (1996) 1998, p. 31.

40 *The 9/11 Commission Report, Final report of the national commission*

*on terrorist attacks upon the United States*, W.w. Norton, New York 2004, p. 47 e.v.

41 Johannes. J. G. Jansen, *De radicaal-islamitische ideologie: Van Iben Taymiyya tot Osama ben Laden*, oratie Universiteit Utrecht 2004.

42 Rechtbank Rotterdam, Nevenvestigingsplaats ‘s-Gravenhage Sector strafrecht, 10 maart 2006.

43 A. Ellian, *Een onderzoek naar de Waarheids- en verzoeningscommissie van Zuid-Afrika*, WLP, Tilburg 2003, pp. 363-383.

44 Zie *Report of Chilean National Commission on truth and reconciliation*, Notre Dame Law School, London 1993.

45 Vgl. Hannah Arendt, ‘Ideology and Terror: A novel form of government’, in: *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace & company, New York (1948) 1979, pp. 460-479.

46 Ondertekend als Abu Zubair, en was en is te vinden op verschillende internetsites (zoals de msn-groep: NLBoeken@groups.msn.com).

47 In ‘The clash of civilizations and the remaking of world order’ komt Samuel Huntington tot de conclusie: “The underlying problem for the West is not Islamic fundamentalism. It is Islam, a different civilization whose people are convinced of the superiority of their culture and are obsessed with the inferiority of their power. The problem for Islam is not the CIA or the U.S. Department of Defence. It is the West a different civilization whose people are convinced of the universality of their culture and believe that their superior, if declining, power imposes on them the obligation to extend that culture throughout the world. These are the basic ingredients that fuel conflict between Islam and the West”. Huntington, O.c., pp. 217-218.

48 Samuel Huntington, ‘De islam en het Westen’, *Trouw* 27 oktober 2001.

49 Vgl. A. Ellian, ‘Oorlogsrecht en strafrecht in de strijd tegen het terrorisme: hoop en wanhoop van de nieuwe oorlog’, in: *Terrorisme, Europa en strafrecht*, onder redactie van M.M. Dolman, Vossiuspers UvA, Amsterdam 2003, pp. 16-39.

- 50 Yonah Alexander en Michael S. Swetnam, *Usama bin Laden's al-Qaida: Profile of a Terrorist Network*, Transnational Publishers, New York 2001.
- 51 Vgl. G. J. Buijs, *Tussen God en duivel. Totalitarisme, politiek en transcendentie bij Eric Voegelin*, Boom, Amsterdam 1998; B.C. Labuschagne, 'Transcendente, recht en staat. De vergeten dimensies van civiele religie en politieke theologie', in: *Religie als bron van sociale cohesie in de democratische rechtsstaat?*, Ars Aequi Libri, Nijmegen 2004, pp. 88-97.
- 52 Vgl. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Reclam, Stuttgart 1993, pp. 638-647.
- 53 Eric Voegelin, the political religions, in: *The collected works of Eric Voegelin*, volume 5, University of Missouri Press, Columbia/London 2000, p. 32.
- 54 Bassam Tibi, *Der Neue Totalitarismus. 'Heiliger Krieg' und westliche Sicherheit*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2004, p. 36.
- 55 Vgl. G. Manenschijn, *Over religieus gemotiveerd terrorisme*, Ten Have, Kampen 2005.
- 56 U. Rosenthal, E. Muller en A. Ruitenber, *Het terroristische kwaad, Diagnose en bestrijding*, BJU, Den Haag 2005, p. 72.
- 57 Daniel Arasse, *De machine van de revolutie. Een geschiedenis van de guillotine*, vertaling uit het Frans, SUN, Nijmegen 1989, p. 109.
- 58 Vgl. Saint – Just, *Saint – Just œuvres complètes*, Callimar, Parijs 2004.
- 59 Arasse, O.c., p. 114
- 60 Hannah Arendt, *Totalitarisme*, (vert. uit het Engels door Remi Peeters en Dirk de Schutter), Boom, Amsterdam 2005, p. 327.
- 61 Paul Aarts en Jan Keulen, *Islam, de woede en het Westen*, Bulaaq, Amsterdam 2001, p. 155.
- 62 Aarts en Van Keulen, O.c., p. 187.
- 63 Aarts en Van Keulen, O.c., p. 190.
- 64 Zie [www.islamistwatch.org](http://www.islamistwatch.org)
- 65 Claude Lefort, 'The Revolutionary Terror', in: idem, *Democracy and Political Theory*, Polity Press, Cambridge 1988, p. 88; Claude Lefort, La Terre révolutionnaire, in: *Essais sur le politique XIXe-XXe siècles*, Seuil, Paris 1986, pp. 118-119.
- 66 Vgl. Johannes J. G. Jansen, *The dual nature of Islamic fundamentalism*, Cornell University Press, New York 1997.
- 67 G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Reclam, Stuttgart 1989, p. 486.
- 68 Giovanna Borradori, *Philosophy in a time of terror. Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida*, The University of Chicago Press, Chicago/London, p. 122.
- 69 'The modern Arab state, in the political sense, runs close to this astronomical model, whereby the executive apparatus resembles a 'black hole' which converts its surrounding social environment into a setting in which nothing moves and from which nothing escapes.' Zie [www.undp.org/rbas/ahdr](http://www.undp.org/rbas/ahdr).
- 70 Het jaarrapport van de AIVD, *De gewelddadige jihad in Nederland, Actuele trends in de islamitisch-terroristische dreiging*, 2006, p. 29.
- 71 Het AIVD-rapport 2006, p. 14.
- 72 Peter Sloterdijk, *Het kristalpaleis. Een filosofie van de globalisering*, SUN, Amsterdam 2006, p. 192.
- 73 De analyse van de AIVD wijkt niet of nauwelijks af van de analyse die de wetenschappers op het gebied van het terrorisme hebben gemaakt. Vgl. E.R. Muller, R.F.J. Spaaij en A.G.W. Ruitenber, *Trends in terrorisme*, Kluwer, Alphen aan de Rijn 2003.
- 74 Het AIVD-rapport, 2006, p. 26.
- 75 De Volkskrant, 23 maart 2006.
- 76 *The 9/11 Commission Report*. Final report of the national commission on terrorist attacks upon the United States, W.W. Norton & Company, New York/London 2004, p. xvi.
- 77 U. Rosenthal, E. Muller en A. Ruitenber. O.c., p. 77.
- 78 *Van dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*, Uitgave Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, Den Haag december 2004, p. 28.

79 Van dawa tot jihad, O.c., p. 14.

80 Van dawa tot jihad, O.c., p. 14.

81 Cyrille Fijnaut, *De Commissie Leemhuis is niet ver genoeg gegaan*,  
NJB, afl 29, 26 augustus 2005, pp. 1506-1509.



In deze reeks verschijnen teksten van oraties en afscheidscolleges.

Meer informatie over Leidse hoogleraren:  
[Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl](http://Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl)

PROF.DR.MR. AFSHIN ELLIAN



- 1984-1986 doctoraal geneeskunde, Kabul (Afghanistan)
- 1990-1996 Nederlands recht aan Katholieke Universiteit Brabant (KUB) Afgestudeerd in Staats- en bestuurrecht in het bijzonder Volkenrecht en afgestudeerd in Strafrechtswetenschappen.
- 1992-1996 doctoraal wijsbegeerte, afgestudeerd in rechtsfilosofie, KUB
- 2 juni 2003 Promotie op proefschrift getiteld *Een onderzoek naar de waarheid- en verzoeningscommissie van Zuid-Afrika* (Tilburg)
- 2001-2003 UD strafrecht Universiteit van Amsterdam
- 1 juni 2005 Benoeming tot hoogleraar *Sociale cohesie, burgerschap en multiculturaliteit*

Mit allen Augen sieht die Kreatur  
das Offene. Nur unsre Augen sind  
wie umgekehrt und ganz um sie gestellt  
als Fallen, rings um ihren freien Ausgang.  
(...)

Wir haben nie, nicht einen einzigen Tag,  
den reinen Raum vor uns, in den die Blumen  
unendlich aufgehn. Immer ist es Welt

‘Altijd is er wereld’ schrijft Rainer Maria Rilke. Het opene dat alle schepsels zien, is voor mij de wereld: zelfs wanneer we ze met omgekeerde ogen zien of tegemoet treden. Als politiek vluchteling met een grondige afkeer van politiek en wereld ben ik naar Europa gekomen. Echter de boeken van Arendt, Kant en Heidegger hebben mij verzoend met politiek en wereld. Dit was een geschenk dat helaas sommige van mijn vrienden en familieleden, zelfs met een omgekeerd oog, niet heeft kunnen bereiken.



Universiteit Leiden